

ILYÉS MÁRK

Az Erdővár óvárosi kastély története

Ilyés Márk

AZ ÉRD ÓVÁROSI KASTÉLY
TÖRTÉNETE

Ilyés Márk

AZ ÉRD ÓVÁROSI KASTÉLY TÖRTÉNETE

Copyright © Ilyés Márk, 2024

Minden jog fenntartva!

Kiadta az Underground Kiadó Kft.,
9178 Hédervár, Kont István utca 2.
undergroundkiado.hu

ISBN: 978-963-574-561-6
Szöveg ©Ilyés Márk 2024

Kodolányi János Főiskola
Történelem BA Alapképzés

Az Érd-óvárosi kastély története

Konzulens: Dr. habil. Simándi Irén PhD

Szerző: Ilyés Márk

Történelem BA Szak

Érd

Az alapja 2017-ben íródott és 2023-ban lett kiegészítve,
átdolgozva és bővítve.

1. Bevezetés

1.1 A SZAKDOLGOZAT TÉMÁJÁNAK ÉS CÉLJÁNAK ISMERTETÉSE

A jelen korunk érdi polgára talán már nehezen tudja elképzelni azt, hogy egykor milyen fontos szerepe volt a Kakukk-hegy lábánál épült kastélynak, mely pezsgő szellemi és kulturális életnek adott otthont. Érd-Óváros idősebb lakói még ismerhetnek régi történeteket a különböző épületekről, műemlékekről és az egykor itt élt emberekről. Visszaemlékezésükkel olyan korokat idéznek, melyek már letűntek, de üzenetük elevenen él ma is. A múlt századok tanulsága az, hogy a rohanó idő sodrában van, ami elvész nyomtalanul és olyan is, ami változott formában, de fennmarad. Így van ez a különböző történelmi korok kultúráival, az épített örökséggel és a hely szellemével is. Az érd-óvárosi kastélydomb bástyafalán kőtáblás emlékmű hirdeti, hogy a Kakukk-hegy lejtős lankáin egykor ódon kastély állott. A kastélydomb tetején pedig a KALOT¹ emlékmű tesz tanúbizonyságot arról, hogy ugyanez az épület régen egy népfőiskolának is helyet adott. A fentebbi bevezetés után a szakdolgozat konkrétabb témáját szeretném jobban ismertetni. Az elején röviden összegzem, hogy mely fontosabb műemlékek és helytörténeti örökségek találhatók Érd Óvárosában. A szakdolgozatnak nem célja, hogy Érd-Óváros

1 KALOT=Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Titkársága.

teljes történelmét ismertesse, csupán a kastély történetét és a hozzá fűződő fontosabb események és személyek kerülnek majd bemutatásra. Az épületről, a közvetlen környezetéről és a benne folyó társadalmi életéről szeretnék olyan pontos képet festeni, amilyen pontosat az írott források és szóbeli közlések lehetővé tesznek számomra. Az uradalomnak és a kastélynak számos tulajdonosa volt, ezért velük kapcsolatban igen beszédesek a történelmi kútfők. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy minden familiáról egyformán ugyanannyi elsődleges vagy másodlagos forrás áll rendelkezésre. Célom, hogy fényt derítsek a kastély történetének eddig kevésbé ismert periódusaira és magát az épületét is minél komplexebben bemutathassam. Szeretnék érdekes információkat közölni az épület belső és külső környezetét illetően egyaránt. Kisebb kitekintést szándékozok tenni a helyi népeiségre és jóval nagyobb hangsúlyt kívánok fektetni a kastélyra és a térség történelmi mérföldköveire. A kastélyban élők tevékenységét, a birtok és épület felméréseket és az átalakításokat egyaránt kiemelném.

Szeretném részletesebben szemléltetni a nagyobb jelentőségű eseményeket, mint például, a tulajdonosokat és tevékenységeiket, a kastély történetének fontosabb eseményeit, majd az épület lebontását és a hozzá tartozó pincesor megmentésének történetét. A továbbiakban pedig illusztrációkkal, képekkel és rekonstrukciós rajzokkal szándékozom kiegészíteni a felvázolt témát. Amennyire csak lehet, szeretném kizárni a politikai tényezőket a szakdolgozatból, mert elfogulatlan elemzőként kizárólag a múlt eseményeinek feltárása a feladatom. A száraz tényeknél és évszámoknál szeretnék kicsi-

vel több érdekességet közölni. A történeti időkereten belül sorrendben haladva ismertetném a lényeges eseményeket. Céлом tehát az, hogy minél jobban feltárjam az érdi kastély történetét több dimenzióból is. A témában részletes kutatást végeztem az érdi Magyar Földrajzi Múzeum szakkönyvtárában, továbbá az érdi Csuka Zoltán Városi Könyvtárban. A témát meglévő forrásokra támaszkodva szeretném elemezni és megszűrve feldolgozni. Igyekszem az ok-okozati összefüggéseket figyelembe véve a felmerülő kérdéseket megbízhatóan és egyértelműen megválaszolni.

1.2 HÍRES ÓVÁROSI MŰEMLÉKEK

Az egykori Római út alapjait a Kr.u. 2-3. században építették. Később az Oszmán időkben „gyormának”, Magyarul völgszorosnak, vagy mélyútnak hívták, melynek napjainkban már csak a lebetonozott maradványai láthatóak. A közeli minaret az Oszmán hódoltság vége felé, a 17. században épült valószínűleg Kászim bég idejében. Illésházy János 1789-ben állíttatta a kastély bástyafala közelében lévő Szent Walburga szobrot. Innen nem messze található az Érd-Óváros Molnár utca 6-os száma alatt lévő Római katolikus barokk plébánia épülete, amit még II. Szapáry Péter zálogbirtokossága idején építettek. A híres nemes 1675 és 1722 között birtokolta Érdet, tőle 1722-ben Illésházy Miklós váltotta vissza a zálogbirtokot. A 15. századi alapokon nyugvó, 1723-ban újjáépített és felszentelt Szent Mihály templomot az érdi katolikus hitű Magyarok, Svábok és Bunyevácok évszázadok óta közösen használják. A templomhoz tartozó, már régóta üresen álló plébánia és annak kertje is fontos történelmi emlékeknek és leleteknek ad helyet. Az 1734-es esztendőben emelt Szent Sebestyén - Szent Rókus - Szent Rozália kápolna szintén fontos kegyhely. A barokk kápolna a pestisjárvány elmúltá után az Isteni közbenjárás tiszteletére egyfajta köszönetként épült. Ennek iker-testvére a Kakukk-hegyen található 1749-ben épült Kálvária kápolna. Ezt a kápolnát a története során többször is villámcsapás sújtotta, de mindig újjáépítették. 1945-ben bombata-

lálátot kapott és teljesen megsemmisült. Az 1970-es években építették újjá, majd 1985-ben renoválták.

A különlegessége az, hogy építésénél felhasználták a hajdani Szent György-templom egyik faragott kapuját, mely most a Kálváriakápolna kapuja. 1789-ben készült el az Illésházy kereszt más néven Fehérkereszt, melyet Illésházy János állított a 10 évesen elhunyt Ferenc nevű fia emlékére. A keresztet a Mélyút közelében a Százhalombatta felé vezető dülő úton találjuk meg. Az I. világháborús emlékmű Érd Óvárosban a Fő utcában Hősök terén található, 1924 augusztus 24-én avatták fel, a közadakozásból készült szobrot ismeretlen kőfaragó készítette, az emlékművet 2014-ben felújították és a talpazatán olvashatók a két világháborúban elesettek nevei. 2014-es renoválása óta I. és II. világháborús emlékműként tartják számon. 1926-ban a mohácsi csata 400. évfordulójára épült a II. Lajos emlékmű a Kakukk-hegy lábánál, közvetlenül a Római út mellett. A mementó figyelmeztetően jelzi egy leűnt vészidőszak üzenetét az erre látogatóknak. Nem messze innen Bogner Mária Margit sírja található, akit eredetileg a zárdához vezető út domboldalában temettek el, majd 1956-ban áthantolták a Szent Mihály templom plébánia kertjébe. 1983-ban Domonkos Béla egész alakos bronzszobrot készített Bogner Mária Margit sírja fölé, mely a nővért ábrázolja. A gyógyulásukat neki tulajdonító hálás hívők óhajára az egyház boldoggá avatását szorgalmazza.²

2 Az Érd-Óváros műemlékeiről szóló rövid összefoglalás Ábel András érdi lakos szóbeli közlése.

Érd-Óváros összes műemlékét nem ismertetném, ugyanakkor a fontosabbak mind említésre kerültek. A történelmi műemlékek és örökségek, tehát a fentebb említett korszakok hagyatékából tevődnek össze. A fennmaradt műemlékek az idő múltával egyre értékesebbek lesznek. Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy eszmei értékük mindig nagyobb érték marad, mint az építésükhöz felhasznált energia és a rájuk fordított idő vagy pénz mennyisége. Az említett műemlékek szerves részét képezik az épített örökségünknek, melyeket óvnunk kell.³

3 Ilyés Márk gondolatai.

2. A kastély egykori birtokosai

2.1 NEMES CSALÁDOK AZ IDŐ SODRÁBAN

(Érd birtokosai a 13-16. századig)

Érd mai közigazgatási területén a honfoglalást követően eleinte több kisebb falu létezett, ezek nevei: Érd, Székely, Deszka, Kőkert puszta és Berki. Ezalatt és a Török időkben többségük elnéptelenedett, vagy az egymást váltó birtokosok a helyükön majorságokat létesítettek. Egyedül Érd „kapaszkodott” meg stabilan, melynek gyökerei a mai Óvárosban voltak.⁴ Érd magva az Óváros volt, közvetlenül a Duna, az éltető víz mellett, a következőkben erre a területre fókuszálok.

A 13. századtól vannak adataink arra vonatkozóan, hogy kik birtokolták Érdet. A kastély pontos építési idejét nem tudjuk, csak valószínűsíteni lehet, hogy korábban egy 13. század körül épülhetett erődítmény állhatott a helyén. A „Kőkúria” első említése 1519-ből való, amikor az Ákosházi Sárkány család birtokába került.⁵

4 Érdi Újság. XXII. évfolyam, 2012. január 26./ Helytörténet, Érd múltja és történelmi emlékei az államalapítás után 13. p.

5 Magyarország Régészeti Topográfiája, Pest megye régészeti topográfiája, Szerkesztette: Torma István. XIII/1. kötet, 1986. 9/19. lelőhely, 97.p.

A középkori Érd a mai Óváros területén, a százhalombattai fennsík szomszédságában alakult ki a Duna mentén. A település létezését a 12-13. századtól fogva igazolják régészeti leletek és okiratok. Érd első okleveles említése 1243-ból való, mikor Thadeus fia, Érdi János 10 márkáért eladta öröklött érdi birtokát, a sziget felével és 6 szabad birtokával együtt a Nána-Beszter nembeli Chom fia Berki Mihály veszprémi ispánnak. Ebből az oklevélből tudjuk azt is, hogy a birtok szomszédja az ócsai premontrei prépostság volt. 1244-ben Mihály és az ócsai prépost elhatárolták a földjeiket, így a két terület közigazgatási értelemben is elvált egymástól. Berki Mihály földesúr nevét az egykori Beruch falu őrizte meg, a mai Érd-Parkváros területén.⁶

A 13. század második felétől, s annak végéig a település a Berki család kezében volt. 1256-ban az ifjabb Beszter nemzetségbeli Nána eladta sasadi szabad birtokát az unokatestvéreinek, Mihálynak és Istvánnak. 1260-ban az unokatestvérek összekülönböztek, ugyanis nem tudtak megegyezni a földek birtokjoga ügyében és pereskedni kezdtek a tárnoki földekért is. Berki Mihály és Berki István testvérek voltak, a haláluk után a település birtoklásának jogát Mihály fia, Tamás örökölte.

A zavaros birtokvitákat követően az új földesúr Berki Tamás lett, aki 1278-ban IV. László királytól adománylevelet szerzett a fegyvernökök földjére is, majd 1291-ben III. András királlyal is megerősítette ezt.

6 Buzás Gergely: Sárkány Ambrus érdi udvarháza /1. p. <https://archeologia.hu/content/archeologia/153/buzas-gergely-erdi-kastely.pdf>

A fegyvernökök földje alatt azon területeket értjük, melyek a mai Érd városközpontjának a helyén felehettek. Beszter nem-beli Nána is birtokolt hasonló státuszban lévő földeket a közeli Sós-kúton. 1323-ban Berki Tamás utód nélkül elhalálozott, ezért Anjou I. Károly király az elhunyt nemes birtokát Szécsényi Tamásnak adományozta. Az említett birtok 131 évig maradt a Szécsényi család tulajdonában. 1448 körül a Gutori, Haraszti és Kálnai családok tulajdonában állt az érdi, berki, és százhalombattai földekből álló uradalom. Földjeiket 1450-ben Hunyadi János adományaival gyarapították, majd 1467-ben eladták Sthoz Egyed budai polgárnak. 1454-ben Szécsényi Tamás utó-da, Szécsényi László 2000 Ft-ért adta el Érd és Berki felét Keszi Mihály fiának, akit Benedeknek hívtak. 1461-ben elhunyt Keszi Benedek, ezért birtokait két fia, László és Imre örökölték. A fiúk Berkiben építettek maguknak egy közös nemesi kúriát és itt rendezkedtek be. A fivérek 1485-1486 körül adták el birtokaikat és rezidenciájukat Bornemissza Jánosnak. A fennmaradt kora-beli iratok és adóösszeírások azt bizonyítják, hogy a Haraszti család utódai az 1500-as évek derekáig őrizték az érdi és a kör-nyező területeken lévő birtokaikat. Nyilvánvaló, hogy a Gutori és Kálnai családokkal ellentétben ők nem adták el minden tulajdonukat. Keszi Benedeknek a két fia mellett három lánya is volt. Az egyik lánya, Borbála, 1462-ben már Ákosházi Sárkány Bertalan felesége volt. A Zala-megyéből származó köznemesi rendű Sárkány család e házasság révén kezdett birtokokat sze-rezni Érden és környékén.⁷

7 Buzás Gergely: Sárkány Ambrus érdi udvarháza-1. Érdi Lap, XI. évfolyam 5. szám, 2013. 03. 14./ 7. p.

Benedek legidősebb fia Ambrus, 1500 tájékán anyja testvéreinek nevében is kiegyezett Berki Imrével. A szóban forgó ügy érintette Berki Imre és fivére László, apjuk által rájuk hagyott örökségét. Ennek okán ők is fontosnak tartották a mindkét fél számára előnyös kompromisszumos megállapodást, mely végülis létrejött közöttük. A Sárkány testvérek 1513-ban, Keszi Benedek másik lányától, Erzsébettől vásárolták meg az érdi birtokrészeket. Erzsébetről annyit tudunk, hogy az elhunyt Czakó Miklós nevű érdi nemes özvegye volt, ezért bizonyára befolyásos hölgy lehetett. Ugyanebben az évben Berki Imre özvegyétől két érdi jobbágytelket vettek zálogba. A 16. század elején a Sárkány fivérek jelentős birtokokat szereztek Érden és a környező falvakban.

Ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a Berki testvéreknek nem volt örökösük, s így birtokaik a korábbi megállapodás értelmében a Sárkány família tagjaira háramlottak. Sárkány Ambrus 1518-ban vásárolta meg Tárnok település földjeit és Horhi falu egy részét Vasdinnyési Vas Mátyástól és Héderváry Istvántól. Ambrus a Horhi faluban lévő udvarházát 300 forintért adta el Batthyány Benedeknek és családjának az 1519-es esztendőben. Szintén ebben az évben a Sárkány család birtokai bővültek Érd, Tétény, Tárnok, Diód, Berki, Eben, Jenő, Felkeszi, Vál és Baracska területén, majd 1525-ben a fentebb említetteken kívül Horhi és Székely falvakban további földterületekhez jutottak.⁸

8 Buzás Gergely: Sárkány Ambrus érdi udvarháza-2. Érdi Lap, XI. évfolyam 6. szám, 2013. 03. 28./7. p.

2.2 A KALANDOS ÉLETŰ NOBILIS REZIDENCIÁJA

(Az óvárosi kőkúria Ákosházi Sárkány Ambrus birtokában:
1480 körül-1526-ig)

Az érdekvárosi kastély első név szerint ismert tulajdonosa a köznemesi családból származó Ákosházi Sárkány Ambrus volt, aki Hunyadi Mátyás, Jagelló II. Ulászló és Jagelló II. Lajos uralkodása alatt élt. Ősi családi fészke Zala-megyében volt, ahol eredetileg a megye főispánja volt. Később 1501-től 1510-ig Pozsony-megyei ispán, ezzel párhuzamosan 1505-1510-ig pedig Pozsony kapitánya volt. Apját Sárkány Bertalannak hívták, a testvérei János és Ferenc még Mátyás király idejében tűntek fel Érden és környékén. Jelenlétükre bizonyíték, hogy a nevük szerepel a korabeli érdei birtoklevelekben. Ambrus számos tisztséget szerzett és töltött be a hosszú élete alatt, illetve több nagybirtokkal növelte földjei területét. A földjei nagyrészt a Dunántúlon, tehát Zala, Vas és Fejér-megyékben voltak és még egy volt Pozsony megyében. A korabeli oklevelek szerzői 1519-ben említették először a nemesi kőkúriát, melyet a három Sárkány fivér, Ambrus, János és Ferenc közösen birtokoltak. Érd ekkor még Fejér-megye közigazgatásához tartozott, de az itt található birtokok értékét az is emelte, hogy közel feküdtek Budához. Ákosházi Sárkány Ambrusnak befolyásos nemesként még a budai várban is volt háza. II. Lajos bizalmasaként Ambrus többször teljesített fontos feladatokat,

melyekkel az uralkodó bízta meg. Gyakran járt Innsbruckban és Kölnben, mint királyi követ ahol fontos tárgyalásokon vett részt. Követként tevékenyen részt vett Magyarország külpolitikai kapcsolatainak építésében. 1521-ben, Latin nyelven íródott testamentumában végakarata szerint az érdi Szent György templomba temetkezett volna, de ez a kérvénye nem valósult meg a halála után.

A forrásokból egyértelműen kiderül, hogy ekkor Érdet tekintette fő rezidenciájának. Az említett testamentum Latin nyelven íródott és Somfai István fordította le, aki az érdi Vörösmarty Mihály Gimnázium nyugalmazott pedagógusa. Az 1522-ben újraírt testamentumában Ambrus úgy végrendelezett, hogy komoly értékeket kíván hagyni az érdi Szent György templomra. Végrendeletében megfogalmazott kérése alapján azt szerette volna, hogyha halála után az érdi Szent György templomban helyezik majd végső nyugalomra, de kívánsága nem valósult meg, mert a mohácsi csatában elesett és tömegsírba temették el.⁹

1525-től karrierje meredeken ívelt felfelé, ugyanis ekkor lett II. Lajos király ítélőmestere, majdan országbíró is. 1526 július 16-án királyi parancsra Mohácsra indult Tomori Pál kalocsai érsek és hadai segítségére. Ákosházi Sárkány Ambrus itt esett el a mohácsi hadszíntéren sok bajtársával együtt. Érden 1675-ben tűnnek fel utoljára a Sárkány család leszármazottjainak

9 Kovács Sándor: Nagybirtokosaink érdemei 1. Ákosházi Sárkány Ambrus (1480 körül-1526) Érdi Lap, VIII. évfolyam 26. szám, 2010. 12. 16./ 8. p.

nevei. A következő évtől már nincs adat róluk, valószínű, hogy más nemesi családokba házasodhattak be kései utódaik.¹⁰

Érdekesség lehet, hogy emlékezetük ma is él Érden, sőt még a címerük is fennmaradt. A Sárkány család címerén egy koronás, mezítelen női alak látható, aki kezében aranyalmával tetet egy zöld színű kígyót vagy sárkányt. Arról mái napig vita folyik, hogy ezen egy kígyó vagy éppen egy sárkány van ábrázolva. A család címerének ábrája ugyan még nem szerepel a címerhatározóban, de a magyarországi heraldikások körében bizonyára ismertnek kell lennie. Annyi biztos, hogy ez a címer látható az érdi II. Lajos emlékművön, ezért a rajta lévő dombormű alapján leírható.¹¹

A birtokos nagyúr története megihlette Jovicza Ignác egykori érdi lokálpatrióta helytörténet-kutató pedagógust is, aki Sárkány Ambrus kincsesládája címmel írt róla ifjúsági regényt. A műve az érdi Csuka Zoltán Városi Könyvtárban is megtalálható. Jovicza Ignác önzetlenül és hangyaszorgalommal kutatta Érd múltját, az első érdi helytörténeti gyűjtemény létrehozását neki köszönhetjük.”¹²

A helyi kuriózumok mellett a kastély alatti pincerendszer is különleges atmoszférájú hely, amely a rég letűnt korok hangulatát idézi. Az írott források legkorábban a 16. század elején

10 Kovács Sándor: Ki volt Sárkány Ambrus? *Érdi Lap*, 2000. 12. 22./ 10. p.

11 Ilyés Márk megfigyelése és gondolatai.

12 Kovács Sándor: Nagybirtokosaink érdemei 1. Ákosházi Sárkány Ambrus (1480-1526). *Érdi Lap*, VIII. évfolyam 26. szám, 2010. 12. 16./ 8. p.

említették, tehát Ákosházi Sárkány Ambrus idejében, de valószínűleg korábban építették ki.

Az alagút később a Török korban lőszerraktárként és óvóhelyként is funkcionálhatott a csatározások idején valamint, egyes részeit tömlöcként is használhatták. A pincében lévő börtönt a Török alóli felszabadulás után felszámolták és újra a hordóknak, bornak adtak helyet az évszázados alagutak. A kastély alatt végigfutó pincerendszert az érd-óvárosi Kakukk-hegy Pannon agyag falába vájták, akárcsak a gyorma¹³ mellett lévő borospincéket.¹⁴

13 A gyorma szó eredete bizonytalan esetleg Török vagy Délszláv szó, Magyarra fordítva völgyszöröst jelent. A Kakukk-hegy azon részére utal, ahol a Római út végigvonul, a helyi lakosok mélyútnak is hívták ezt. Forrás: Jovicza Ignác: Érd története és műemlékei. Kézirat. Csuka Zoltán Városi Könyvtár Érd. 1970./68.p.

14 Ilyés Márk gondolatai.

2.3 A PINCERENDSZER TÖRTÉNETE DIÓHÉJBAN

(Buzás Gergely elmondása alapján)

Buzás Gergely régész-művészettörténész a Magyar Nemzeti Múzeum középkori szakmúzeuma, a Visegrádi Mátyás Király Múzeum igazgatója a következőképp foglalta össze a fontos tudnivalókat: *„A helyiek által lovagteremnek nevezett hatalmas, hozzávetőlegesen 25 méter hosszú, 6-7 méter széles pincehelyiség kétségkívül gótikus, de már egy korábbi középkori épület alá ásták be. Ez természetesen még csak feltevés, megerősíteni akkor lehetne, ha feltárásokat lehetne végezni a pince boltozata feletti területen, ahol a középkori kastély, udvarház állt. A terepi adottságokat szemrevételezve valószínű, hogy a pince falai még egy vagy másfél méter magasságban is folytatódhatnak a boltozat felett, így középkori, gótikus és esetleg reneszánsz részletekkel is számolhatunk.”*

Érd egykori kastélya stratégiaileg fontos helyen állt, ugyanis tőle nem messze húzódott a Római kori limes út nyomvonalán kiépült középkori, dél felé vivő út. Az épület létezésének korai szakaszáról nincsenek írásos adatok. Az első feljegyzések a 16. század elejéről valók, amikor az Ákosházy Sárkány-család birtokában volt, akik házasság útján, hozományként szerezték meg a korábbi tulajdonostól, a Kezy-családtól. Később II. Lajos király is megpihent itt az épületben néhány napot mielőtt tovább ment Mohácsra. *Buzás Gergely elmondta, hogy a pincét és az egykori kastélyt még a korábbi tulajdono-*

sok és nem a Sárkány-család építtette, de az is elképzelhető, hogy a 16. század elején reneszánsz stílusban megújították. Ezt mindaddig nem lehet bizonyítani, amíg nem sikerül fellelni és felmérni a középkori kőanyagot.

Annyi biztos, hogy a kastély és az uradalom a Török hódoltság idején hanyatlásnak indult. Hamza, majd Kászim bég idején karavánszeráj épült a völgyben és palánkvárat emeltek a közelben. 1626-ban Athanasio Georgiceo Dalmát utazó már romosnak írta le a középkori kastélyt. A Török kiűzése után az Illésházy, a Batthyány, majd a Sina-családé lett az uradalom, ők építtették át a kastélyt először barokk, majd klasszicista stílusban. Átalakították, de megőrizték a középkori szárnyat. Buzás Gergely szerint *kutatás nélkül csak feltevések és remények lehetnek a föld alatt lévő csonka falakról. Annyi viszont bizonyos, hogy még ebben az állapotában is sokkal értékesebb, attól, hogy pusztulni hagyjuk.*¹⁵

15 Gótikus kastély csonkját rejtí az érdi Kakukk-hegy.
http://www.muemlekem.hu/magazin/gotikus_kastely_maradvanyai_erdi_pince

2.4 AZ OSZMÁN FÉLHOLD ÁRNYÉKÁBAN

(A kastély környéke a Török hódoltság idején: 1543-1686)

1526 július 26-án, II. Lajos és serege pár napra megállt pihenni Érden, majd innen tovább mentek Mohács felé. A mohácsi csatavesztést követően Érd még 17 évig nem került Török fennhatóság alá, azonban 1543-ban az Oszmán félhold árnyéka e településre is rávetült. 1543 után már Török és Bosnyák bégek is megjelentek Érd birtokosai között. A budai vilajetben lévő vár közelsége miatt az érdi ziamet nem töltött be fontos szerepet. A Törökök inkább Buda várát erősítették meg a hódoltság alatt, a kisebb településeken és községekben inkább csak szerényebb palánkvárakat építettek, ez nem volt más-képp Érden sem. Az Oszmánok minden bizonnyal palánkvárat emeltek a későbbi óvárosi minaret közelében. A 16. század közepe táján már Hamza bég palánkját vagy szeráját is említene a különböző forrásokban. A híres Török utazó és író Evlia Cselebi is említette az érdi palánkvárat. Egy idő után magát a települést is Hamzabég néven kezdték el emlegetni. Hamza béget követően Kászim bég volt a terület ura. A település egyetlen Törökkori emléke az óvárosi minaret a 17. században épült, valószínűleg Kászim bég idejében. Az érdi minaret egy fontos műemlék, hazánkban ezen kívül még négy maradt fenn, melyek Pécsen, Szigetváron, Egerben és Esztergomban találhatóak. A Török palánkvárat a 17. század végén a Buda

visszafoglalásáért vívott harcok idején pusztították el, a minaret viszont ezt túlélte, ma is megvan. Az érdi ziamet a budai vilajet része volt és így annak volt alárendelve közigazgatási értelemben is.

A terület a budai várhoz közeli, de az itteni palánkvár nem volt komoly erősség ahhoz képest. A Törököknek a palánkvár és annak környéke csak pihenőhelyként szolgált, hadászati szempontból kevésbé volt jelentős.¹⁶

A középkori udvarházzal a legrészletesebb leírás Athanasio Georgiceo 1626-os beszámolója. Ő ugyan már romosan látta az épületet, de jó megfigyelőként számos fontos részletet megörökített: „E falutól egy puskalövésnyi távolságra volt egy domb alatt egy palota, de tető nélkül, és nagyrészt romosan, még az ablakokból is kiszedték a köveket.

„Ezt a palotát minden oldalról megnéztem, és a domb oldaláról igen mély pincéket találtam, ép boltozattal, és egy teljesen ép konyhával, amelynek a tetejét piramis alakúra készítették, ez még kéményként szolgált – igen előkelő építmény, volt bent egy teljesen kőből épült mosómedence is, amelyik eléggé kinyúlt a falon, itt, mint gondolom, a piszkos vizet öntötték ki. Ennek a palotának a másik részén egy sarokban volt egy kerek tornyocska, ebben nem volt más, mint egy csigalépcső, amelyen a felül lévő szobákba lehetett felmenni, ahol igen szép márványdarabokat lehetett látni. Ez a rész ennek a hely-

16 Dr. Krizsán László: Történeti források és tanulmányok
Érd helyiség XVI.-XVIII. századi történetéhez.

[https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/
Erd/pages/010_torteneti_forrasok.htm](https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/010_torteneti_forrasok.htm)

nek, vagyis a dombnak a lejtése miatt magasan volt, három sorban voltak a szobák, az első rész szobái boltozatosak voltak, de a boltívek romosak, míg a két felső részben látszott, hogy itt valaha gyönyörű mestergerendák voltak. Az ajtó, amelyik az udvarról a boltozatos szobákba nyílt, szintén márványból készült, felette egy címer állt, amelynek mezejében egy korona volt kivésve, afölött egy ember, köldökig meztelen, aki keresztbe fonta a karjait, és ezt az embert a koronával egy sárkány fogta körbe, amelynek egy alma volt a szájában. Kimentem a palotafal egyik hasadékan, és egy lapos részt találtam, amelyet a Duna felől egy igen vastag fal tartott, ennek vastagsága megegyezett a palota első szobáiéval, úgy gondolom, hogy itt volt a kert, és alul még látszottak a régi, nem túl magas falak, amelyek az istállók és a szolgáltnak épült házak nyomait mutatták. Ez a palota, ahogy az egyik kísérem tájékoztattott, a magyarországi királynőé volt, aki időnként idejött Budáról, hogy gyönyörködjek eme fenséges helyben, egy puskalövésnyire a Dunától, ahol mintegy húsz lépésnyire a parttól egy kis sziget volt, tele aránytalanul nagy gyümölcsfákkal, amelyeket úgy gondolom, hogy még ez a királynő ültetett el”.¹⁷

A korabeli népesség etnikai összetételével kapcsolatosan fontos megemlíteni, hogy a települést újjáélesztő „Délszlávok” a 17. században érkeztek ide és a Duna-menti környező telepü-

17 Buzás Gergely: Sárkány Ambrus érdi udvarháza, Mátyás király Múzeum, Visegrád 2013./ 8-9.p.
<http://archeologia.hu/content/archeologia/153/buzas-gergely-erdi-kastely.pdf>
(Letöltés: 2017. 04. 10.)

lésekre. A forrásokból kiderül, hogy pontosabban katolikus vallású, nyelvükben már Szlávósodott Illyr Bunyevácokról és Illyr-Latin eredetű Dalmátokról van szó, akik a Buna-folyó vidékéről és Dalmáciából származtak. Érd lakossága, részben a pusztaföldek elfoglalása, részben Lipót császár által támogatott telepítések után, a 17-18. század fordulójában már 85%-ban a „Délszláv” etnikumhoz tartozott.¹⁸

18 Érdi krónika, II. bővített kiadás. Szerkesztette: Dr. Kubassek János, Érd 2004. / 246.p.

2.5 EGY LEGENDÁS HŐS

(I. Szapáry Péter: 1630?-1703)

A Szapáryak a családnévüket a Szápár nevű település után kapták. Az említett település volt az ősi birtokuk, amely Veszprém-megyében található, Fejér és Komárom-Esztergom megyék határainak találkozásánál feküdt. A pontosabb hely-meghatározás szerint a község a Bakony-hegység északkeleti részén, a Gaja patakba torkolló Szapáry ér és Határ patak mellett félúton, Zirc és Bodajk között terült el. Bél Mátyás történetíró 1735-ben megjelent *Notitia Hungariae novae historico geographica* című többkötetes művében már nem is említi Szápárfalut, ugyanis e kicsiny község oly annyira függött az egykori kastélyától, hogy annak lerombolása után még a neve is eltűnt.¹⁹

További érdekességgént említhető az oklevélben leírt Szapáry címer, mely a következőképp néz ki. „Csücskös talpú pajzs kék mezejében ezüst hármashalom, amelynek középső kiemelkedő csúcsán arany korona, melyből fiatal, hosszú hajú, ezüst ruhájú, vörös öves szembenéző nőalak emelkedik ki. Jobb kezében kivont kardot, baljában pedig elágazó három

19 Claude André Donadello - Cseh Géza - Pozsonyi József: Régi Magyar családok 6. A muraszombati, szécsiszigeti és szapári Szapáry család története. Hajdú-Bihar Megye Múzeum Igazgatóság, Debrecen, 2007./ 9. p. (Fejér Megyei Levéltár)

virágú vörös rózságot tart. A pajzsfőben jobbra félhold, balra arancssíllag. Sisak: koronás nyílt sisak. Sisakdísz: a pajzsban lévő nőalak. Sisaktartó: ezüst-vörös, arany-kék.”²⁰

A mondából ismert I. Szapáry Péter nem találkozhatott a 16. században élt Hamza béggel. A Szapáry mondában egy szó elmaradása okozta a hosszú ideig ellentmondásnak vélt dolgot.

Az Ottomán időkben Érd neve ugyanis Hamzsabég volt, a mondában I. Szapáry Péter úgy szerepel, mint Hamzsabég foglya, de itt nyilvánvalóan nem az egykori bégre, hanem magára a településre utaltak. A fogság pontosabb helye a palánkvár vagy a kastélypince lehetett, de vannak, források, melyek szerint Budán raboskodott. Ebből a rövid történetből is látszik, hogy egy szó is fontos, mi több kulcsszerepe lehet a múlt helyes értelmezésében. Szapáry humánus természetéről és nemes jelleméről tett tanúbizonyságot, mikor szabadulása után nem állt bosszút az egykori fogvatartóin és megkegyelmezett nekik. Érd és környéke 1686-ban szabadult fel a Török iga alól. I. Szapáry Péter a szabadulása után részt vett a dunántúli felszabadító harcokban, a neve ennek okán is megmaradhatott a Magyar nép emlékezetében. A harcok végétével valószínűleg I. Szapáry Péter is visszatért az érdi és ercsii birtokai igazgatásához, melyeket rendbehozott és gazdasá-

20 Claude André Donadello - Cseh Géza - Pozsonyi József: Régi Magyar családok 6. A muraszombati, szécsiszigeti és szapári Szapáry család története. Hajdú-Bihar Megye Múzeum Igazgatóság, Debrecen, 2007./ 22. p. (Fejér Megyei Levéltár)

gilag is fellendített. Ingóságait és birtokait fia II. Szapáry Péter (1711-1796) vette át tőle a 18. század elején.²¹

A felszabadító harcok utáni korszak a település újjáélesztésének jegyében telt, a megmaradt épületek renoválása bizonyára sok időt, pénzt és energiát követelt a köznéptől és a nemes birtokosoktól egyaránt. Arról nem áll rendelkezésünkre információ, hogy a Szapáryak az érdi kastélyban milyen tevékenységeket űztek. A kastély történetében ez a periódus egy fehér folt. Az írott források híján nem tudunk arról, hogy kijavították vagy átalakították volna az épületet, mely valószínűleg korukban is nemesi rezidenciaként funkcionálhatott.²²

21 Ábel András, Érd - óvárosi polgár szóbeli közlése.
22 Ilyés Márk gondolatai.

2.6 EGY CSALLÓKÖZI NEMES CSALÁD ÉRDEN

(Illésházy Miklós: 1653–1723 és Illésházy József: 1700-1766)

Az Illésházy család gyökerei a Csallóközbe vezetnek. A Török alóli felszabadulás után jöttek a felvidéki birtokaikról Érdre. A család ősi fészke a Csallóközben volt, de komoly címeket szereztek Trencsén és Liptó vármegyékben is, ahol ősök főispáni tisztséget töltöttek be. Grófi címerükben a pajzs kék udvarában aranykoronán álló koronás, egyfejű, nyakán nyíllal átlőtt fekete sas látható. A család tagjai közül többen is részt vettek a magyarországi Törökellenes harcokban, majd a békeidőben nagybirtokokat szereztek országszerte. Ebben a családban Érd városának újjáépítőit tisztelhetjük, akik 1675-től 1838-ig tulajdonoltak birtokot az Óváros területén. Az Érd környéki birtokokhoz a Sárkány famíliával kötött házasság révén jutottak.

A korabeli birtoklevelek szerint 1675-től már Illésházy Miklós volt a helyi uradalom birtokosa. Miklós a kastélyt és az uradalmat 12 évre elzálogosította II. Szapáry Péternek, egyezményüket egészen 1722-ig meghosszabbították. Illésházy Ferenc 1675-ben vette feleségül Sárkány Erzsét, ezáltal a Sárkány család érdi birtoka és kúriája leányágon az Illésházy-család kezébe került. Illésházy Miklós gróf az érdi birtokjogát ezzel az eseménnyel igazolta, majd 1722-ben visszaváltotta birtokát II. Szapáry Pétertől. Az Illésházy család

tagjai számos esetben ingáztak a felvidéki és érdi birtokaik között, ezért szükséges volt számukra, hogy a császár előtt is igazolni tudják érdi birtokjogukat. 1730-ban birtokaikról vagyonszerző is készült, amely meghatározó elsődleges forrása az akkori uradalmi állapotoknak. A másik leírást Bél Mátyás pozsonyi evangélikus lelkész, polihisztor és földrajztudós készítette. A tudós az 1730-as esztendőbeli helyzetben ábrázolta Érdet és az itteni uradalmat a kastéllyal együtt az 1735-1742 közt elkészült *Notitia Hungariae novae historico geographica* című kötetében. Bél Mátyás művéből tudjuk, hogy Miklós a saját költségén állította helyre a súlyosan megrongálódott kastélyt és a pincesorokat is rendbe hozatta. A Török kor után a pincében lévő egykori fegyverraktárt és tömlőcöket megszüntették, majd az alagúthálózatot kibővítették. Illésházy Miklós halála után a fia Illésházy József étékfogó mester, tárnokmester és országbíró birtokolta az uradalmat 1724-től 1766-ig. Igen valószínű, hogy József idejében fejeződhetett be a kastély teljes renoválása. Bél Mátyás írásaiból kitűnik, hogy a kastélyt ekkor már urasághoz méltó pihenőhelynek, a település ékeként emlegették. Az örökséget József zálogba adta Pongrác Andrásnak. Az uradalom később báró Péterffy Jánoshoz házasság útján került, mivel feleségül vette András lányát, Pongrác Évát. A Péterffy család építtette a Kálváriakápolnát a Kakukk-hegyen 1749-ben. Az uradalom a Péterffy család tulajdonában volt egészen 1754-ig, majd ezután vétel útján újra az Illésházyak kezébe került. Illésházy János gróf idejében Érden szellemi pezsgés bonta-

kozott ki. A térség kulturális virágzása ekkor köszöntött be és több épített értékekkel is gyarapodott a község.²³

23 Kovács Sándor: Nagybirtokosaink érdemei 2. Gróf Illésházy Miklós és Gróf Illésházy József, Érd újjáépítői, Érdi Lap, IX. évfolyam 1. szám, 2011. 01. 13./ 6. p.

2.7 AZ ELSŐ VIRÁGKOR KEGYURAI

(Illésházy János: ?-1799 és Illésházy István: 1762-1838)

A két birtokost szokták Érd mezőváros első virágkorának kegyuraiként emlegetni. Fénykoruk Mária Terézia, II. József és I. Ferenc uralkodásának idejére datálható. Illésházy János királyi kamarás, a hétszemélyes tábla ülnöke és belső titkos tanácsos 1766-tól 1800-ig birtokolta az érd-óvárosi uradalmat és a hozzá tartozó kastélyt. Elődjéhez, Illésházy Józsefhez hasonlóan szintén rezidenciaként használta az épületet. A község János korában indult ténylegesen virágzásnak, amit a gazdasági és kulturális élet felemelkedése is jelzett. A lakosok építkezési kedve is felerkent ebben a korszakban. János fia, István 1800 és 1828 között volt Érd nagybirtokosa. Illésházy István elszántan támogatta a kultúrát és könyvgyűjteményével ő is gyarapította a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményét. A korszakban a kastély körüli birtok mezőgazdasága és az állattenyésztés is fellendült. István kevés figyelmet fordított a kastélyra, a vállalkozó szellemű nemes a gazdálkodás modernizálását, valamint Érd ipari és kulturális felemelését tűzte ki célul. Költekezései azonban nagy adósságot generáltak és ezért birtokát kényszerűségből el kellett adnia. 1828-ban Ifjabb Bárány Sina György vevő lett volna a birtokára, de ekkor ez még nem sikerült neki, ugyanis Batthyány Fülöp az ősi-ség törvényére hivatkozva megtagadta a készülő szerződést.

Batthyány Fülöpnek ugyanis Illésházy Terézia volt a nagyanyja, ezért rokoni szálak is fűzték őt az Illésházy családhoz. Végül 550000 pengőforintért Batthyány Fülöp vásárolta meg a birtokot, amely 1828-tól 1848-ig volt tulajdonában.²⁴

24 Kovács Sándor: Nagybirtokosaink érdemei 3. Illésházy János és Illésházy István, Érd mezőváros első fénykorának nagybirtokosai és kegyurai, Érdi Lap, IX. évfolyam 2. szám, 2011. 01. 27./ 6. p.

2.8 EGY SZERÉNY, DE MŰVELT ARISZTOKRATA

(Batthyány Fülöp: Élt 1781–1870-ig)

A Batthyány egy ősi Magyar család, a Luxemburgi Zsigmond királytól kapott Batthyány helységről nevezték el magukat Batthyáynak. Birtokaik voltak Vas, Zala, Baranya és Fejér megyékben, például, Német-Újvár, Körmend, Siklós és Enying településeken. Érdeemes megjegyeznünk azt is, hogy közigazgatásilag Érd ekkor még Fejér megyéhez tartozott. Mindenképp fontos megemlíteni különleges címerüket és példás erkölcsüket. „A Batthyányiak címerében a fiókát a saját vérével tápláló pelikán egy őskeresztény szimbólum az önfeláldozás és Krisztus jelképe is.

Híres mottójuk volt a *fidelitate et fortitudine*, Magyarul hűséggel és vitézséggel.” Batthyány Fülöp herceg 1828-tól az érdi uradalom, tehát Érd, Tárnok és Diósd gazdája volt, nagyanyja Illésházy Terézia révén rokona volt az Illésházy családnak. Fülöp Vas megye örökös főispánja, császári királyi kamarás és belső titkos tanácsos volt. A család tagjainak döntő többsége Habsburghű volt, kivétel Batthyány Lajost, aki az 1848-1849-es szabadságharc idején Magyarország felelős kormányának miniszterelnöke volt. Batthyány Fülöp személyiségét illetően egy művelt és igencsak visszahúzó-dó ember volt, azonban ha kellett, akkor nyíltan és őszintén felelősséget vállalt a közjó érdekében. Nagy mecénás volt,

aki segítette a rászorulókat és támogatta a Magyar kultúrát. Birtokain nagy gondossággal és precízséggel fejlesztette a gazdaságot. Berkipusztá határában létesítette Fülöp majort, a másik két majorságot Óváros és Tárnok közelében hozta létre. A Kutjavár falánál erdészlakot építtetett, a mezővárosbeli kastélya mellett pedig a régi helyén új tiszttartói lakást emeltetett. A Becsanác dűlőben a temetővel szemben négyszintes magtárat építtetett, de ezt az I. világháború után lebontották.

Batthyány Fülöp herceg nehéz korszakban élt, az 1838-as árvíz utáni Érd egy részét újjá kellett építeni. Az 1838. évi jeges árvíz elvonulása után róla kapta Érd új településrésze a Fülöpváros nevet. Az ár levonulta után az elpusztult falutól távolabbra és magasabban létesítettek lakóhelyeket a helyi lakosok számára. A kastélyt nem veszélyeztette az árvíz, mert a magasabban lévő Kakukk-hegy teraszáig nem jött föl az árvíz. Fülöp herceg keveset tartózkodott a kastélyban, javarészt inkább a majorságokban tevékenykedett. 1840-ben vagy 1841-ben építtette a Felső utca sarkára a Pelikán Vendégfogadót. Ez az épület adott helyet később a Wimpffen és Károlyi Kúriának, továbbá a polgári fiúiskolának, csendőrségnek, községház otthonának, ma pedig a Magyar Földrajzi Múzeum tulajdonában áll. 1843-ban az Óváros egy része is újjáépült, ebben nem kis anyagi segítsége volt Batthyány Fülöpnek is. A herceg a későbbiekben is támogatta a település fejlesztését, a Magyar kultúrát, és cselekvő hazafisága miatt méltán foglalt helyet Érd történelmi személyiségeinek panteonjában. 1828-tól 1848-ig tartó mun-

kassága alatt, nagymértékben fejlődött a település, és ennek tiszteletére később egy iskolát is elneveztek a hercegről.²⁵

25 Kovács Sándor: Nagybirtokosaink érdemei 4. Érdi nagybirtokosok az idő sodrában. Batthyány Fülöp herceg, Érd Újfalu (Fülöpváros) alapítója, Érdi Lap, IX. évfolyam 3. szám, 2011. 02. 10./ 8. p.

2.9 BEMUTATKOZIK EGY LETŰNT KORSZAK

(A kastély fennmaradt leírása)

Wajthay Ferenc mérnök 1846-os épületfelmérésének köszönhetően ma sokat tudunk a kastély átépítését megelőző formájáról. Wajthay Ferenc részletesen megvizsgálta a kastélyt és rendkívüli precizitással írta le annak belső részeit is. „A négyszögletes alaprajzú kastélyba a déli kapun lehetett bejutni. Az udvar északnyugati sarkában egy mély kútból húzták fel a vizet. A kastély helyiségeit kerengőszerű folyosóról lehetett megközelíteni. A déli kaputól balra egy önálló lakás ajtaja nyílt, amelynek két kívül fűtős, cserépkályhás szobája szabad kéményes konyhája és kamrája volt. A kastély keleti szárnyában a főúri lakosztály térsora húzódott. Tágas termeit négyszögletes és kör alaprajzú cserépkályhákkal a folyosóról fűtötték a szolgálok. A keleti szárny legnagyobb szobájából ajtó nyílt a terasz felé, ahová félköríves lépcsőn juthatott le a kastély lakója. Ez a szoba feltehetően a szalon szerepét tölthette be, ahol a társasági élet folyhatott. A kastély északkeleti sarokhelyiségében volt az ebédlő és a gardrób szoba. Az északi szárnyban kapott helyet a házi kápolna, mellette ismét szobák sora következett. Az északnyugati sarokban hatalmas konyhát ábrázol az 1846-ban készült rajz. A konyhában nagy kemencékben sülték a kenyerek, méretes cserépedényekben főttek az ételek. A kemence felső lapos tetején szabad tűzön

vasháromlábakra téve készítették cserépedényekben az enni-valót. A terjengő füstöt a szabadkémény vezette el, amelynek kürtőjében füstölődtek a sonkák. A nyugati szárnyban ismét szobák nyílnak a folyosóról, majd a pince felé, illetve az emeleti vendégszobához vezető lépcső következik. Érdekes, hogy csak a nyugati szárny kapott emeletráépítést, amelyet manzárd tető fedett. A kastély nyugati szárnya és a Kakukk-hegy között szűk udvar húzódott, innen lehetett a hegybevájt pincéket megközelíteni. Az épület körül díszudvart alakítottak ki. A bástyafal omladozó zárókövein a kovácsoltvas rácsok furatnyomai még ma is látszanak.”²⁶

Ha egymás mellé tesszük az 1846-ban készült alaprajzot és az átépítést tükröző 1958-ban rögzített épületfelmérést, láthatjuk, hogy Sina báró nem bontotta el a régi kastélyt, csak saját igényei szerint átalakította, neoreneszánsz stíluselemekkel gazdagította. Az átépített kastélyt Magyarország Műemléki Topográfiaja így írja le: „Homlokzatán öt-öt ablakos oldalszárnyak között timpanonos porticus, egy-egy pillér között két ion fejezetes oszloppal.

Oldalhomlokzata északon 7+3 tengelyes, délen kapualjas behajtóval. Négyszögű, palazzo-szerűen kiképzett zárt udvarral. Itt

26 Tarnay Tünde: Műemlékek és épített értékek Érden, Wajthay Ferenc felmérése.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/008_muemlekek_es_epitett_ertekek.htm

*belső oszlopos előcsarnok és körben pártázattal magasított, mezzaninszerű, vakárkádós belső homlokzat.*²⁷

A timpanont a Sina-család címere díszítette. Sok apró változtatás történt az átépítés során. A déli és keleti homlokzatok belső folyosóit kiszélesítették, a szobák válaszfalait részben elbontották, illetve átépítették, megváltoztatták az ajtók helyét. A kastély legrégibbnek feltételezhető boltozatos nyugati szárnyát az átépítés során kevésbé bolygatták. A kastély nyugati szárnya alatti hatalmas dongaboltozatos pince még ma is létezik. A pince nagyterméből egy szűk folyosón eljutunk a kastély platója alatt húzódó közel 400 m hosszú pincerendszerhez, amelynek két kijárata a bástyafaltól északra található. A gazdasági épület a kastélytól délre még ma is áll, az 1846-os felmérésen látható gazdasági épületek (istállók, kocsiszín, ólak) már elpusztultak. A kastély melléképületének helyiségei a következők voltak: előszoba, dolgozószoba, gyerekszoba, háló, nappali, étkező, vendégszoba, melyek egy belső folyosóra nyíltak, konyha, cselédszoba és mellékhelyiségek. A pincében elkülönítve tárolták az élelmiszert, a legnagyobb boltozatos helyiségben a boroshordók sorakoztak.²⁸

27 Pest megye műemlékei, Szerkesztő: Dercsényi Dezső, Magyar Tudományos Akadémia Topográfiai Munkaközössége, Akadémiai kiadó, Budapest, 1958./ 354.p. (Pest Megyei Levéltár).

28 Tarnay Tünde: Műemlékek és épített értékek Érden.
https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/008_muemlekek_es_epitett_ertekek.htm

2.10 A KULTÚRA KÉT NAGY MECÉNÁSA

(Sina György: 1783-1856 és Ifjabb Sina Simon: 1810-1876)

A Sinák kulturális értelemben népeket és kultúrákat összekötő hídemberek voltak, akik sosem felejtették el ősüket és a Magyar kultúra ügyét is ugyanolyan önzetlenül képviselték, miként felmenőikét. A korszak egyik legönzетlenebb, legadakozóbb nemesi családja voltak. Jókai Mór *Az Aranyember* című regényében szereplő Tímár Mihály karakterét Sina Györgyről és fiáról, Sina Simon báróról mintázta.²⁹

A Sina család³⁰ az észak-epiruszi Moschopolisból (Voskopojë) származott. A település híres volt szellemi kisugárzásáról és kereskedelméről, amely lakói nagy részének megélhetését biztosította. Az 1768-1774-es Orosz-Török háború során felkelés tört ki a Balkán több részén, és a Törökök még ott is megtorlást alkalmaztak, ahol a lakosok nem vettek részt a mozgalomban.

A Török csapatok feldúlták Moschopolist, az ott élők elmenekültek, többségük Magyarországra érkezett. A magyarországi Görög és Macedo-Vlach diaszpóra legnagyobb részét ezek a

29 Ilyés Márk gondolatai.

30 A Sina család Makedo-Vlach eredetű volt, akik az idők folyamán identitásukat illetően azonosultak a Görögséggel és átvették a nyelvüket. Kovács Sándor szóbeli közlése.

menekültek tették ki. A családra vonatkozó első legbiztosabb forrás Sina Simonnak, a Magyar reformkori kultúra legbőkezűbb mecénásának a dédapjára, idősebb Sina Györgyre vonatkozik, aki a 18. század közepén Moschopolisban, Bécsben és Pesten kereskedett. 1782-ben idősebb Sina Simon Nišben feleségül vette Czippe Irénét, akitől 1783. november 20-án fia született, ki Görög szokás szerint a nagyapja után a György nevet kapta.³¹

Idősebb Sina Simon a cég központját valószínűleg II. József uralkodása alatt az 1785-1786-os években tette át Szerbiából Ausztriába. A família idővel a Habsburg birodalom legfontosabb gabona- és gyapjúszállítója, továbbá jelentős bankára lett. 1818. április 3-án érdemeik elismeréseként I. Ferenc császár idősebb Sina Simont és fiait, Sina Györgyöt és Sina Jánost nemesi címmel tüntette ki és címert adományozott nekik a Temes megyei Hódos és Kizdia birtokkal. A nemesi cím elnyerésében nagy szerepe volt azoknak a hadiszállításoknak, amelyekkel a napóleoni háborúk alatt a család az Osztrák haderőt támogatta a Franciákkal szemben. 1832-ben I. Ferenc megerősítette címerüket és Sina György és Sina János birodalmi bárói címét Magyarországra is kiterjesztette.³²

31 Az Aranyember - A gödöllői kastély Görög ura: Sina György és fia, Sina Simon. Szerkesztette: Kerényi B. Eszter, Gödöllő. 2003./ 8-9. p.

32 Az Aranyember - A gödöllői kastély Görög ura: Sina György és fia, Sina Simon. Szerkesztette: Kerényi B. Eszter, Gödöllő. 2003./ 10-11. p.

A család 1818-ban kapott címere ékes vágással három udvarra osztott pajzs. A középső, gúla alakú kék mező alján magas fekete szikla emelkedik ki a habokból, felette szarvaival jobbra fordult ezüst félhold. Jobboldalon arany mezőben az ék oldalából kijövő fekete félsas, baloldalon vörös mezőben ágaskodó arany oroszlán, mely jobb első lábában három fehér virággal megrakott gyapotfát tart. A bárói címeren a pajzs felett három koronás sisak látható. Sisakdíszek: a jobb oldalon kiterjesztett szárnyú kétfejű sas, karmaiban pallost tartva, a középsőn két vörös strucc toll között egy ezüst, a bal oldalin kinövő arany oroszlán, mely a jobb első lábában arany markolatú kivont kardot tart. Takaró: jobbra arany-fekete, balra ezüst-vörös. Pajzs tartók: két hátra néző arany oroszlán. Jelmondat kék szalagon ezüst betűkkel: *Servare intaminatum*³³ ez a Sina család mottója, amely az athéni csillagvizsgáló épületének homlokzatán is olvasható.

A címer mindegyik ábrája saját jelentéssel bír: a tenger a kereskedelmet és az ipart (melyekben a család érdemeket szerzett) jelképezi, változékonyságával ezek veszélyeire utalva, a belőle kiemelkedő szikla az üzleti- és jellemszilárdsá-

33 Jelentése Magyarra fordítva: Megőrizni tisztán. Ez valószínűleg az általuk forgalmazott áru tisztántartásának fontosságára utalt, ugyanakkor átvitt értelemben erkölcsi szilárdságukat is kifejezte. Forrás: Kovács Sándor: Nagybirtokosaink érdemei 5. Sina György (1783-1856) és Sina Simon (1810-1876) bárók, az „Aranyember” utódai és a Wimpffen grófok, Viktor és Simon Érden, Érdi Lap IX. évfolyam 5. szám, 2011. 03. 10./ 7. p.

got jelenti, a felette lévő félhold az Oszmán Birodalomra utal, amellyel a család hosszú ideje jó üzleti kapcsolatban állt, az arany oroszlán jobbáiban pamutcsérjével a pamutiparban végzett kiemelkedő tevékenységet jelöli. Az oroszlán kedvelt címerállat, s ebben a címerben többször is megjelenik (címerpajzs, sisakdísz, pajzs tartó), kiemelve jelentését: a bátorságot és hősiességet. A sas, mely szintén kétszer is megjelenik (címerpajzs, sisakdísz) az Osztrák Császárság jelképe, de szimbolizálja az uralkodó háláját is a család hűségéért.³⁴

Ifjabb Sina György 1845-ben báró Eötvös Ignáctól vételezte az ercsii birtokot, majd 1848-ban megvette az érdi uradalmat Batthyány Fülöptől. Ifjabb Sina György, hatalmas vagyona ellenére nem zárkózott el a jótékony célú adományoktól, s nem a gyors vagyonszerzést tartotta szem előtt. Többnyire olyan vállalkozásokat támogatott, amelyek biztos, de lassabb nyereséggel kecsegtettek. Az egyik legfontosabb anyagi támogatást Sina a Lánchíd tervének valóra váltásában adta Széchenyinek.³⁵

György fia sem maradt el apjától semmilyen tekintetben. Báró Sina Simon Magyar főurakat megszégyenítő bőkezűséggel támogatta a Magyar kultúrát: felkarolta a Nemzeti Színház, a lipótvárosi Bazilika, a Képzőművészeti Főiskola

34 Az Aranyember - A gödöllői kastély Görög ura: Sina György és fia, Sina Simon. Szerkesztette: Kerényi B. Eszter, Gödöllő. 2003./ 11-12. p.

35 Az Aranyember - A gödöllői kastély Görög ura: Sina György és fia, Sina Simon. Szerkesztette: Kerényi B. Eszter, Gödöllő. 2003./ 17. p.

és a Magyar Tudományos Akadémia ügyét. A Magyar Tudományos Akadémia építésére a legnagyobb összeget ajánlotta fel: 80.000 aranyforintot. A későbbiekben még többször ajánlott fel kisebb összegeket az Akadémiának, például a díszterem festésére. Az Akadémia érdemei elismeréseként 1858-ban igazgatósági tagjai közé választotta. A Nemzeti Színházat többször is támogatta, összesen mintegy 25.000 forintnyi összeggel. A színház nyugdíj intézetét 3.000 forinttal támogatta. A Nemzeti Múzeum éremgyűjteményének felszerelésére 2.000 forintot ajándékozott. 1857-ben németalföldi tárgyak beszerzésére 1.000 forintot adott ismét a Nemzeti Múzeumnak. Számos kisdédóvót, iskolát, jótékony és egyházi intézményt támogatott kisebb-nagyobb összegekkel.

Az iskolaügy előmozdítása különösen szívügye volt. Árvíz és jég vagy tűzkárosultak is számíthattak segítségére. Ő volt az első, ki tetemesebb összegekkel sietett enyhíteni a sok alakú nyomort.³⁶

Ifjabb Sina Simonnak és Ghyka Iphigéniának 1 fia és 5 lánya született. A gyerekek közül György és Ekaterina korán meghaltak, míg Anasztázia, Irini, Eleni és Iphigénia nevű lányaik megérték a felnőttkort. Simon Érdért is sokat tett, a gazdálkodás, a kultúra fellendítése és a közjó érdekében való tevékeny részvétel egyaránt jellemezte őt. Jelentősen növelte az érdi majorságok számát és létrehozta Simon pusz-

36 Az Aranyember - A gödöllői kastély Görög ura: Sina György és fia, Sina Simon. Szerkesztette: Kerényi B. Eszter, Gödöllő. 2003./ 30-31.p.

tát és a két lányáról elnevezett Anasztázia és Ilkamajort.³⁷ Simonpuszta volt a legnagyobb, a legnépesebb puszta, ahol tanyasi iskola is működött. Ilka major központját tekintve Érden, a mai Bem téren kapott helyet, míg Anasztázia major ma Tárnokhoz tartozik. Ercsiben pedig Sina major őrzi egykori jelenlétük bizonyítékát. Az utókor tisztelettel emlékezik rájuk, mivel uradalmaikban kapták a gazdatisztek és a közalkalmazottak a legmagasabb fizetést és alkalmazottaikat megbecsülték. Sina Simon legnagyobb vállalkozása az Érd óvárosi kastély 1869-es esztendei átépíttetése volt. A kastély déli bejárata helyett a keleti oldalon létesítettek egy reprezentatív új főbejáratot, melyet Ion fejezetes oszlopokkal, timpanonnal ellátott porticussal gazdagítottak. Így lett a korábbi barokk stílusú kastélyból neoreneszánsz, neoklasszicista jellegű épület. A timpanonban helyezték el a család címerét, a szokásos két címertartó oroszlánnal együtt. Az új porticus mögötti szalonból, egy szép díszkertbe lehetett kijutni, amely a hegy teraszszerű fennsíkján terült el és pazar kilátást biztosított a mezőváros túlsó szélén magasodó minaretre és a Duna felé is. Kisebb belső átalakításokat is végeztetett, melyek a falak és az ajtók áthelyezésével jártak. Simon a birtokain nagy gondot fordított az oktatás fejlesztésére és a tanulók anyagi támogatására egyaránt. A helyi iskolaköteles korban lévő lányok számára Érden 25 fős tanintézetet létesített. 1870-ben Sina Simon jelentős anyagi támogatással segítette a Szent

37 Ilkamajort Eleni nevű lánya után nevezte el, akinek a neve Magyarosan Ilona, becézve pedig Ilka volt, innen a név módosulás. Kovács Sándor szóbeli közlése.

Mihály templom restaurálását. 1874-ben az a megtiszteltetés érte, hogy Kereskényi Gyula helytörténetíró plébános, esperes neki ajánlotta Érd (Hamzsabég) és Batta (Százhalom) községek történeti vázlata című monográfiáját. A báró mindig is nagy tisztelettel adózott a különböző tudományoknak, melyeknek egyébként is mecénása volt. 1876-ban a család férfiágon kihalt, míg lányai Német, Görög, Francia hercegekhez és grófokhoz mentek feleségül.

A családból Anasztázia nevű lánya maradt Érden és a Német származású Wimpffen Viktorral kötött házasságot. Simon 1876 április 15-én halt meg Bécsben és a közelben lévő rappoltenkircheni családi sírboltba temették el. 1885-ben Anasztázia folytatta a Szent Mihály templom restauráltatását. Helyrehozatta az épület tornyát, új harangot öntetett, új orgonát hozatott és festett üveglakokat készíttetett a templomnak. A Sinák a nemes cselekedeteik alapján a haza legkiemelkedőbb nobilisai közé emelkedtek és méltán kerültek be a nagyjaink pantheonjába.³⁸

38 Kovács Sándor: Nagybirtokosaink érdemei 5. Sina György (1783-1856) és Sina Simon (1810-1876) bárók, az „Aranyember” utódai és a Wimpffen grófok, Viktor és Simon Érden, Érdi Lap, IX. évfolyam 5. szám, 2011. 03. 10./ 7. p.

3. A kastély a viharos 20. században

3.1 A NAGY VÁLTOZÁSOK KEZDETE

(Wimpffen Viktor, Wimpffen Simon és egyéb birtokosok)

A család eredeti neve Hermann volt, később felvették a Wimpffen nevet, amely utalt a németországi Wimpfen nevű birtokukra. A Wimpffen család címerének leírása: alul címerpajzs, melynek felületén, hármashalmon álló kos tart egy keresztet. Tőle feljebb a korona mögött áll egy szintén keresztet tartó kos alak, mellette 2 faág látható melyekről szív alakú levelek csüngenek le.³⁹

Wimpffen Viktor (1834-1897) császári és királyi korvett kapitány volt, aki 1876-ban örökölte meg az érdi birtokokat a Sina Anasztáziával kötött házassága révén. Viktor tulajdonába került továbbá a Pelikán vendégfogadó⁴⁰ is. A későbbiekben Viktor és Anasztázia fia, Wimpffen Simon (1867-1925) lett tulajdonos, aki 1911-ig tulajdonolta az érdi és ercsii birtokokat. Gazdaságuk kiterjedt volt, ugyanis Fejér-megye tizenkettedik legnagyobb birtokosai voltak. Wimpffen Simon nevéhez fűző-

39 A család címerének ábrája a címerhatározóban még nem szerepel. Az alábbi forrás után írtam le.

https://hu.wikibooks.org/wiki/C%C3%ADmerhat%C3%A1roz%C3%B3/Wimpffen_c%C3%ADmer

40 Az egykori Pelikán vendégfogadó épülete már jó ideje Érd város tulajdonában áll és 1983 óta ad helyet a Magyar Földrajzi Múzeum gyűjteményének.

dik az 1907-ben létesített elemi iskola Érd-Ővárosban, illetve az 1911-ben létesített téglagyár a Duna-part és a Sánc-hegy között. Kéringer Mária kutatásai igazolják, hogy Wimpffen Simon a birtokát a kastéllyal együtt 1911-ben adta el gróf Károlyi Imrének⁴¹, akinek 6 évig volt tulajdonában, ez idő alatt az épületben nem történt említésre érdemes változás. Károlyi Imrétől a kastélyt 1917-ben Jánoshalmi Nemes Marcell műgyűjtő vette meg, aki három évvel később, 1920 májusában adta el az épületet.⁴²

41 Károlyi Imre az 1910-es években települt meg Érden és birtokokat vásárolt. Érd határában, a vasútvonalaktól északra eső birtokán gyümölcstermesztéssel és tejfeldolgozással foglalatoskodott. A kastélyt nem sokáig birtokolta, nevére sokkal inkább az 1930-as évekbeli sikertelen parcellázások és az általa megkárosított telekvásárlók miatt emlékeznek az érdiek. A története részletesebben olvasható a következő cikkben: Kovács Sándor: Nagybirtokosaink érdemei 6. A Károlyi grófok parcellázása Érd határában, az 1930-as években – A „nagy Érd” létrejötte, Érdi Lap, IX. évfolyam 8. szám, 2011. 04. 21./ 6. p.

42 Kovács Sándor: Nagybirtokosaink érdemei 5. Sina György (1783-1856) és Sina Simon (1810-1876) bárók, az „Aranyember” utódai és a Wimpffen grófok, Viktor és Simon Érden, Érdi Lap, IX. évfolyam 5. szám, 2011. 03. 10./ 7. p.

3.2 EGYHÁZI UTAKON

(A Jezsuita Noviciátus az érdi kastélyban 1921-1928 között)

1920 június 4-én a trianoni döntés következtében a Magyar Jezsuita Rendtartomány elveszítette házainak többségét és velük együtt a nagyszombati noviciátust is. Az Intézményt átmenetileg Szegedre akarták átköltöztetni, de ez nem sikerült, ezért figyelmük az érdi Sina-Wimpffen kastély felé fordult. Az épület elég tágas és stabil volt egy új központ számára így erre esett a választás. A Jezsuita Rendtartomány 1920-ban vásárolta meg az épületet, azonban csak 1921-ben tudtak beköltözni. A Noviciátus tulajdonképpen a szerzetesség iskolája volt és a tanulóknak szüksége volt egy olyan helyre, ahol nyugodt körülmények között tanulhattak. Az érdi kastély erre a célra tökéletesen megfelelt, egy szép és nyugodt helyen feküdt, ahonnan a környező területekre is szép panoráma nyílt. A település a Tanácsköztársaság korában és annak bukását követően egy roppant zavaros és nehéz korszakot élt át, ekkoriban a nemzetiségi, politikai és vallási ellentétek egyaránt kiéleződtek. A kastélyt ettől függetlenül fel kellett újítani, mert 1919-ben erősen megrongálták. Renoválását Hauschka György vezette, a hangyaszorgalmú munkában Kató István, Szirák János, Horvay János és Kandács Mihály voltak segítségére. Az épületet kívül-belül felújították. A nemes célt közös erővel sikerre vitték, melynek következtében az épületbe új élet költözött. 1921 és 1928 között az érdi kastélyban tevékeny-

kedtek az olyan elhivatott teológusok és misszionáriusok, mint: András Imre, Hunya Dániel, Joó András, Lischerong Gáspár, Lidoni-Litványi György, Müller Fülöp és Müller Lajos 1921 júniusának végén Müller Lajos rektor és novícius mester, valamint Vukov János szócius vezetésével nyílt meg a Jezsuita Noviciátus, amely az egész házat Jézus Szentséges Szívének ajánlotta. Megalakult a Mária Kongregáció,⁴³ amely nagy sikerrel működött, Lischerong Gáspár pedig ekkor alapította meg a Szívgárdát.⁴⁴

1921-ben még egy leányiskola is helyet kapott az épületben. Az 1923-as évben háromszáz család helyezte magát az

43 Mária Kongregáció: Budapest, 1907. December 8. 1944. December: hitbuzgalmi folyóirat, a Magyarországi Mária Kongregációk közlönye. Megjelent havonta (július-augusztus kivételével).

Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/M/M%C3%A1ria%20Kongreg%C3%A1ci%C3%B3.html>

44 „Szívgárda, 1920-1948: a Jézus Szentséges Szívét tisztelő és Jézusért apostolkodni akaró 6-14 éves, az elemi és a középiskolák alsó 4 osztályába járó katolikus fiúk és lányok szervezete, a Jézus Szíve Szövetség gyermek tagozata.

Célja a vallásos, erkölcsi és hazafias nevelés elmélyítése, ezen belül a családi élet megszerettetése, a tekintélytiszteltet fejlesztése, a munkára és a kötelességteljesítésre nevelés.” Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/S/Sz%C3%ADvg%C3%A1rda.html>

Isteni Szív⁴⁵ oltalma alá, mely nagymértékben a Szív újság⁴⁶ pozitív szellemi és erkölcsi hatásának volt köszönhető. 1925-ben rendezték meg az első Jézus Szíve körmenetet, melynek nagy szerepe volt a nemzetiségi és politikai ellentétek sikeres megszüntetésében. 1926-ban a mohácsi csata négyszázadik évfordulójára emlékművet készítettek a Kakukk-hegy lábánál a Római út mellett. Az érdi Jézus Társaság⁴⁷ tartományfőnöksége is hozzájárult a mementó díszítéséhez a kastélyban őrzött Római kori kőoroszlán kiállításával. 1928-ban a község

45 „Isteni Szív, avagy Jézus Szíve-tisztelet: Isten emberé lett Fiának szívét megillető imádás része a hűposztatikus egység alapján (megtestesülés). A megtestesülésben a teremtmény megváltásért adott hálája és dicsőítése fejeződik ki.”

Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/I/I%C3%A9zus%20Sz%C3%ADve-tisztelet.html>

46 „Szív Újság, Magyarokizsa, 1922-1941. március: katolikus hitbuzgalmi hetilap. - Szerkesztő. 1937: Watz Oszkár szentszéki tanácsos. 88. Sziklay-Szász 1937: 325. (15. évfolyam.); 1938: 374. (16. évfolyam) Szív Újság, Szabadka, 1923-1928: 1. számú: hetilap. – Felelős szerkesztő: Veréb Gyula. T. E.” Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/S/Sz%C3%ADv%20%C3%A9s%20A%20A.html>

47 Jézus Társaság: „A Társaságot Loyolai Szent Ignác alapította a XVI. század derekán. A Baszk származású nemes ember, miután a Francia-Spanyol háborúban súlyosan megsebesült, 1521-ben rátalált Istenre, de csak hosszú zárandoklás után jutott el társaival oda, hogy felajánlja szolgálatait a Szentatyának. 1540-ben III. Pál pápa jóváhagyta az új rend megalapítását.” Forrás: <http://uj.katolikus.hu/rendek.php?h=76>

értelmiségi rétegét is sikerült bevonni a mélyebb vallási életbe, így a nagybőjti konferencián a település minden számottevő értelmiségi vezetője részt vett. Ebben az évben épült föl Budapesten az új újoncház, melynek következtében az érdi átmeneti állomást véglegesen megszüntették. 1928-ban érkeztek Magyarországra a Szűz Mária Látogatásáról (Visitationis Sanctae Mariae) elnevezett rend vizitációs apácái, és még ebben az évben beköltöztek az érdi kastélyba.⁴⁸

48 Bikfalvi Géza: Jezsuita olvasókönyv. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) Budapest, 2008. (Jezsuita noviciátus az érdi Sina kastélyban 1921-1928.)/ 88. p.

3.3 A SZŰZ MÁRIA LÁTOGATÁSÁRÓL NEVEZETT VIZITÁCIÓS REND ÉRDEN

(A Vizitációs Rend tevékenysége Érden 1928 és 1940 között)

A Rend 1928-ban telepedett le Magyarországon, az alapítás Ausztriából, Thurnfeldből történt, Bóhm Margit Mária anyja vezetésével. A nővérek Érden telepedtek le, ahol egyre több volt az érdeklődő. Leánynevelő intézetük is volt. Az alapító nővérekkel jött Magyarországra Bogner Mária Margit, a szentéletű Magyar vizitációs nővér, akinek boldoggá avatása folyamatban van.

Bogner Mária még Thurnfeldben lépett be A Rendbe, de Érden tette le az örök fogadalmat, és itt hunyt el 1933-ban. Sírja ma Érd-Óvárosban található. A vallási közösség 1940-ben Polgárdiba költözött.⁴⁹

Bogner Mária Margit, világi nevén Bogner Etus 1905. december 15-én született Melencén a délvidéki Torontál vármegyében. Polgári iskoláit és kereskedelmi tanfolyamot végzett Torontál-Tordán és Nagybecskerekén. Vörhenyből fakadó csípőcsontgyulladás miatt egyik lába megrövidült, és szenvedései egész életén végig kísérték. Lelki atyja, Csávossy Elemér

49 Magyar Katolikus Püspöki Konferencia: Szűz Mária Látogatásáról nevezett (Vizitációs) Rend Ordo Visitationis Sanctae Mariae VSM: Forrás: <https://regi.katolikus.hu/rendek.php?h=43>

segítségével 1927-ben felvették a thurnfeldi vizitációs zárdába. Egy év múlva került a rend akkor alapított első magyarországi zárdájában az érdi Sina kastélyba. 1929-ben első, majd három év múlva örök fogadalmat tett. Testi szenvedéseit szentekhez hasonló türelemmel, Isten iránti szeretettel viselte. 1933. május 13-án, 28 éves korában tüdőtuberkolózisban halt meg. A zárdához vezető út domboldalában temették el. 1959-ben áthantolták a Szent Mihály templom plébánia kertjébe. 1983-ban Domonkos Béla egész alakos bronzszobrot készített Bogner Mária Margit sírja fölé, amely a nővért ábrázolja. A gyógyulásukat neki tulajdonító hálás hívők óhajára az egyház boldoggá avatását szorgalmazta. Csávossy Elemér Atya a Jézus Társaság tagja 1934-ben írta meg az *Egy sír a Duna felett Margit Mária nővér élete és naplója* című emlékezését. A műből megismerjük a fiatalon elhunyt nővér életútjának fontosabb állomásait és történéseit.⁵⁰

A boldoggá avatási eljárás kezdeményezését 1937 decemberében indították el Székesfehérváron. Már Rómában is megtörténtek az első lépések. Az ügy pártfogója Pellegrinelli bíboros, aki 1923-ban, mint belgrádi nuncius, Bogner Mária Margitot Nagybecskerekén megbérmálta.⁵¹

50 Ábel András szóbeli közlése. A feljegyzett szóbeli összefoglalás Péter Csávossy Elemér S. J.: *Egy sír a Duna fölött Margit Mária nővér élete és naplója* című művén alapszik, ami 1934-ben Budapesten jelent meg.

51 Urbán László: *Érdi sajtótükör 1894-1973* bővített kiadás, Érd, 2014./ 101. p.

Boldoggá avatási pere befejeződött és csak idő kérdése mikor avatják hivatalosan is boldoggá. 2020. december 5-én volt, Bogner Mária Margit születésének 115. évfordulója. Minden év május 13-án a nővér halálának napján a Nagybecskereki Egyházmegye zarándokai és a Szent Mihály Alapítvány munkatársai, továbbá Érd-Óvárosban élő hívők egy része közös megemlékezést tartanak.

Érdekességgént említeném, hogy Bogner Máriát a nagybecskerekiek Kis Szent Terézként, nálunk pedig Érd angyla néven is ismerik. Mindannyian reménykedünk, hogy a nővér boldoggá avatására egyszer majd ténylegesen sor kerül, ugyanis a település már nagyon rég várakozik erre.⁵²

52 Ábel András szóbeli közlése.

3.4 AZ ÉRDI KALOT

(A Nép főiskola helyi története 1940 és 1946 között)

A mozgalom első nép főiskolája volt, amely 1940 őszén nyílt meg, ezt megelőzően az épület egyházi célokat szolgált, ugyanis az 1930-as években jezsuita noviciátus volt, majd később a vizitációs nővérek zárdája lett. Tőlük került át a KALOT tulajdonába, a Magyar jezsuita rend 50000 pengős hozzájárulásával.⁵³

Kerkai Jenő⁵⁴ (1904-1970) jezsuita atya és népművelő, a Katolikus Legényegyletek Országos Titkárságának alapítója volt. A Magyar katolicizmus élő erejének és korszerű beállítottságának egyik legnagyobb bizonyítéka a KALOT volt. Ez az agrárfjúsági szervezet 1935-1944 között országos népmozga-

53 Farkas György: A KALOT - mozgalom és nép főiskolái, Kerkai Jenő Egyházszociológiai Intézet, Budapest, 2000./ 143-144.p.

54 Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Titkársága, a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Testületének elődje. A KALOT létrehozására az első lépéseket 1935 őszén, Szegeden tette meg az akkor 31 éves Páter Kerkai (Czinder) Jenő jezsuita szerzetes. Balogh Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935-1946-ig. Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok 23. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1998./ 26. p.

lommá fejlődött, félmillió taggal, ötezer helyi csoporttal, húsz nép főiskolával.⁵⁵

A KALOT céljaul tűzte ki a szélesebb néprétegek támogatásának megnyerését és a soraikból való tehetséges papok, tanítók és értelmiségi réteg kinevelését. Komoly szerepet vállalt a népies nyelvű sajtó, rádió és röpiratok szerkesztésében, továbbá egyéb sajtómunkát koordináló állandó szerveket is biztosítani kívánt. A Nép főiskolában oktató pedagógusok küldetésüknek tartották a nép szellemi felemelését, a mezőgazdaság fellendítését és az ifjúság erkölcsös és hazafias szellemenben történő nevelését. Az Intézmény működését a szigorú egyházi szabályok határozták meg, ugyanakkor a szegényebb családból származó, de tehetséges fiatalok is lehetőséget kaptak a tanulásra. 1941-ben Teleki Pál miniszterelnök is ellátogott az érdi kastélyban működő Nép főiskola fiataljaihoz.

1940 és 1943 között húsz nép főiskola megnyitására került sor a Kárpát-medence területén. Küldetésük sikerének zálogát a vidéki fiatalok agrárjellegű továbbképzésében látták. Az intézmény hatékony működését az itt oktató teológusok és pedagógusok rengeteget tettek. Az iskola sajtókiadványai

55 Kerkai Jenő SJ* emlékezete - Szabó Ferenc SJ jegyzete.
(*S. J. = Societas Jesu, tehát Jézus Társaság)

Forrás: http://www.archivioradiovaticana.va/storico/2016/07/19/kerkai_jen%C5%91_sj_eml%C3%A9kezete_-_szab%C3%B3_ferenc_sj_jegyzete/hu-1245361

közül a *Dolgozó Fiatalság*⁵⁶ és a *Magyar Vetés*⁵⁷ című politikai lapok voltak a legnépszerűbbek.⁵⁸

Az 1935-ben Szegedről induló KALOT mozgalom tagjai a „Krisztusibb embert, műveltebb falut, önérzetes Magyarat” – jelmondatot tűzték zászlajukra, és néhány év alatt több

56 „Dolgozó Fiatalság Vezetői, Budapest, 1940: 4. szám-1942. augusztus: forrástár a Katolikus Agrárfűségi Legényegyletek Országos Testülete (KALOT) vezetői számára. - Megjelent. havonta, összesen 28 szám. Felelős szerkesztő. Ugrin József, felelős kiadó: Miklósi László. KALOT. Nyugat: Bánsági Ádám. A KALOT mozgalmi lapjaként a katolikus, szociális eszme falusi terjesztésével és gazdasági kérdésekkel foglalkozott. - Előbb 1937-1940: Forrástár, utóbb: 1942-1944: KALOT Munkafüzet. Kiadványa: Gazdasági könyvtár./ 88. p.”
Forrás:<http://lexikon.katolikus.hu/D/Dolgoz%C3%B3%20Fiatal%C3%A1g%20Vezet%C5%91i.html>

57 „Magyar Vetés, Budapest, 1940. november 28.-1943. december. 28.: A Magyar nép lapja. - Megjelent 1941: csütörtök este, 1942-1943: szombat este, összesen. 161 szám. Felelős szerkesztő és felelős kiadó: Dávid Tibor. KALOT. Nyugat: Bánsági Ádám, Kispeszt; 1941. III. 29: Pallas Rt. T. E. Magyar Vetés, Nyíregyháza, 1992. július 14.-1994: időszakos lap. - Megjelent kéthetente. – Szerkesztő: Cselényi István Gábor. Felelős kiadó: Marik Pál. II. Rákóczi Ferenc Katolikus Népfőiskolai Szövetség. - Előbb: Mozdul a Föld (1-3. évfolyam 12. szám) - Utóbb: Keresztény Magyar Vetés (1994)./ 88.p.”

Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/M/Magyar%20Vet%C3%A1s.html>

58 András Imre: „Kisatyának” hívták, A KALOT alapítója Páter Kerkai Jenő Societas Jesu. Szív című lap, 2000. 07-08./16. p.

százezer embert mozgósítottak. Ez a mozgalom kulturális, társadalmi, gazdasági és nemzetpolitikai programot fogalmazott meg, és e célok megvalósítására népfőiskolákat alapított, ahová az agrárfűjság köréből szervezték hallgatóságukat. Az Érden 1940-ben létrejött népfőiskola a mozgalom legfőbb szellemi műhelyévé vált.⁵⁹

Országos hírű volt Szépműves Műhelye, ahol Illésy Péter festőművész vezetésével Magyaros stílusú egyházművészettel foglalkoztak a fiatalok. A népfőiskola nevezetes tanárai között említhető Molnár István koreográfus táncművész, Muhoray Elemér a faluszínpad mozgalom atyja, Jankovich Ferenc író. Ugrin József és Farkas György pedig a kastélyban működő népfőiskola igazgatói voltak.

A 2. világháború frontjának itteni átvonulása csak kis mértékben károsította a kastélyt, mivel mindössze oldalsó udvari bejárata, fő porticusa, timpanonja és tetőszerkezete sérült, de falai épségben maradtak, tehát lebontását semmi sem indokolta. 1945-ben, a háború végén hadikórházként használták, később szükséglakók költöztek falai közé.⁶⁰

A KALOT népfőiskoláit országszerte 1946 nyarán számolták fel állami rendelet alapján, és ezért az érdi kirendeltségük is megszűnt a kastélyban működni.

59 Bálint Edit: Újraavatták a KALOT- emlékművet, Érdi Újság, XXI. évfolyam, 2011. 09. 22./ 4. p.

60 Kovács Sándor: Érdi honismereti kaleidoszkóp - válogatott publicisztikai írások. Magyar Földrajzi Múzeum, Érd 2014./ 30 p.

Kerkai Jenő atya megpróbálta észérvekkel megmenteni az iskolai intézményeit, de Szviridov altábornagyot és az akkori pártállam vezetőit ez nem hatotta meg.⁶¹

A központ felszámolását a július 23-i *Magyar Közlöny* hozta nyilvánosságra. A KALOT mellett a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezetet, a Cserkészszövetséget, a KALÁSZ-t, a Kolping-féle Katolikus Legényegyleteket, a Katolikus Leányok Országos Szövetséget, a keresztényszocialista szakszervezeteket és sok más vallási vagy egyéb alapon csoportosuló egyesületet tiltottak be, köztük olyanokat is, amelyek nem szerepeltek a SZE⁶² listáján. A *Magyar Közlöny* hivatalos adatait alapul véve 1946. július 18. és 27. között a KALOT 611 helyi szervezetét oszlatták fel. Az *Új Ember* augusztus 4-i híradása szerint 631-t.⁶³

61 Ilyés Márk gondolatai.

62 Szövetséges Ellenőrző Bizottság.

63 Balogh Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935-1946. Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok 23. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1998./ 201. p.

3.5 ÚTON AZ ENYÉSZET FELÉ

(A kastély története az 1950-es évektől az 1971-es lebontásáig)

A Pest Megyei Levéltárban talált adatok szerint 1952-ben az Állami Gazdaság kezdte a kastély tégláit, gerendáit hordani a nagytétényi határban lévő marhaistállóhoz. Egy Végrehajtó Bizottság tanácsulésen Deffent Károly⁶⁴ ismertette, hogy a községi mérnök felszólította az Állami Gazdaságot, hogy a kastély bontásával hagyjon fel. A gyakran hibáztatott óvárosi emberek nem tudták volna teljesen szétszedni a hatalmas épületet. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy kisebb-nagyobb bútordarabok, ajtók, kilincsek, kopogtatók és egyéb dolgok a helyi lakosok házába kerültek. 1957-ben a felső szervek a kastélyt életveszélyessé nyilvánították. 1961-ben az Országos Műemléki Felügyelőség törölte a műemlék jellegű épületek közül. 1962-ben a járási tanács elrendelte a kastély lebontását. 1971-ben a helyi tanács Máthé Dezső tanácselnök és Gyüre László párttitkár tudtával kiadta a bontási utasítást, melyet a Költségvetési Üzem szakemberei hajtottak végre. A fő felelősség azonban nem a helyi vezetőket terheli. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a járási bontási határozatot követően csak 9 évvel adták ki a helyi bontási utasítást. Közben megpróbáltak valamilyen funkciót találni az épületnek, de rendbehozá-

64 Deffent Károly érdi Végrehajtó Bizottság elnök helyettes volt az 1950-es években.

sa ekkor már többbe került volna, mint egy új épület építése. Több ötlet is felmerült, hogy helyet adhatna idősek otthonának, szakiskolának, és üdülőknek is. Állagvédelmére korábban kellett volna nagyobb figyelmet fordítani.

A pártállam természetére vet fényt az is, hogy azzal a Késő Géza műszaki osztályvezetővel íratják alá a bontási határozatot, aki az említett levéltári forrás bizonyossága szerint elsőként szót emelt a széthordást megkezdő Állami Gazdaság ellen. A kastély pusztulásának története kísértetiesen hasonlít a Fundoklia-völgy elleni 1986. évi merényletre, amikor a főváros szemetét ide elhelyezni szándékozó megyei szervek döntését próbálták szolgálni az érdekek kárára. A természetvédelmi értékkel bíró völgyet azonban szerencsére sikerült megmenteni, mivel a párton belül is akadtak bátor védelmezői. Kastélyunk elpusztításával viszont Érd legnagyobb épített történelmi értéke veszett el. Mái napig szóló komoly tanulság ez minden kultúraszerető lokálpatrióta számára.⁶⁵

1971-ben a kastélyban meghúzódó szegényebb szükség lakókat még a bontás előtt kiköltöztették, és a sok mindent túlélő történelmi épületet rossz állapotára hivatkozva még ebben az évben lebontották. A kastélydomb bástyafalán lévő műemlék tábla az egykori kastélynak állít emléket, melynek lebontásával Érd egyik legfontosabb épített öröksége semmisült meg. Az útókor érdi polgára számára úgy tűnhet mintha a kas-

65 Kovács Sándor: Az „aranyember” lebontott érdi kastélya (Kastélysors a legújabb kutatások tükrében madártávlatból). Épített örökségünk 8. Érdi Lap, IX. évfolyam 22. szám, 2011. 11. 17./ 6. p.

tély esetében csak azt az egy dolgot mérlegelték volna, hogy renoválása túl költséges lett volna. Eközben az eszmei értéket valahogy figyelmen kívül hagyták. Többen úgy vélik, hogy megérte volna felújítani a kastélyt. Kétségtelen, hogy sok ráfordított időt, pénzt és energiát vett volna igénybe a művelet, de mindez idővel megtérült volna. Az épület a felújítás után újra egy helyi büszkeség lehetett volna, amely Érdnek akár egyik bevételforrása is lehetne napjainkban. Bizonyára olyan látványosság lehetne, mely sok Magyar és Külföldi látogatót vonzana a városba. A nagy történelemmel rendelkező város fennmaradt műemlékeire és természeti értékeire közös feladatunk vigyázni, azért, hogy a jövő generációi is láthassák azokat, melyeket elődeik láthattak.⁶⁶

66 Ilyés Márk néhány személyes gondolata és észrevétele.

3.6 EGY MÉLTÓ MEMENTÓ

(A KALOT emlékmű)

A KALOT emlékmű elkészítésére csak az 1989-es rendszer-váltás után kerülhetett sor. A bronz emlékmű Domonkos Béla szobrászművész alkotása, melyet 1991-ben készített. Frissen elkészült alkotását ugyanebben az évben súlyosan megrongálták. Az évtizedekig feledésbe merült műemlék restaurálását az érdiiek saját erkölcsi ügyüknek tartották és társadalmi összefogást kezdeményeztek annak érdekében, hogy mielőbb helyreállítsák. A műemlék az egykori KALOT nép főiskola előtt tisztelgett, amely a kastélyban működött. Húsz esztendő elteltével, 2011-ben került sor renoválására, melyre a Városszépítő és Honismereti Egyesület közgyűlés oktatási és művelődési bizottsága, valamint érdi magánszemélyek támogatásával került sor. A helyreállított emlékművet 2011. szeptember 12-én mutatták be az óvárosi Kakukk-hegyen. Domonkos Béla alkotásának kőből készült másolata Szilasi László kőfaragó mester munkája. Mielőtt a megemlékezők elhelyezték volna virágaikat, Boros Zoltán Római katolikus plébános felszentelte az emlékművet. Az alkotást Kéry Mihály leplezte le az egybegyűltek előtt. Az ünnepségen közreműködött Karsai Márk versmondó és a Vörösmarty Mihály Gimnázium ének-kara Hornyák Tamás karnagy vezetésével. A rendezvényt Érd város önkormányzata, a Csuka Zoltán Városi Könyvtár és Érd Óváros Szent Mihály Alapítványa is támogatta. Az eseményen

résztvevő emberek megemlékeztek az egykor itt működött vallási intézményről miközben lerótták tiszteletüket a múlt egy letűnt korszaka előtt.⁶⁷

67 Bálint Edit: Újraavatták a KALOT- emlékművet, Érdi Újság, XXI. évfolyam, 2011. 09. 22./ 4. p.

3.7 MESSZE JÖVENDŐVEL KOMOLYAN VESS ÖSZVE JELENKORT

Kölcsey Ferenc: Huszt

Bús düledékeiden, Husztnak romvára, megállék;
Csend vala, felleg alól szállt fel az éjjeli hold.
Szél kele most, mint sír szele kél; s a csarnok elontott
Oszlopi közt lebegő rémalak inte felém.
És mond: Honfi! Mit ér epedő kebel e romok ormán?
Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
Messze jövővel komolyan vess öszve jelenkort;
Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!⁶⁸

Szatmárcseke, 1831. december 29.

Huszt romvárának helyére képzeletben akár be is helyettesíthetjük az egykori érdi kastélyt, az üzenet ebben az esetben is világos, egyértelmű és ma is ugyanolyan aktuális, mint Kölcsey Ferenc idejében. A romok bús hangulatot keltenek, de a főnixként való újjászületésért bizony tennünk kell.

68 Kölcsey Ferenc: Huszt, Szatmárcseke, 1831. 12. 29.
Forrás: Arcanum Verstar.

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/kolcsey-ferenc-6A6D/huszt-6D92/>

Leginkább Kölcsey Ferenc Huszt című verséből való „*Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derúl!*” idézet, amely ide kívánczik, hiszen befejezése reményt sugall számunkra. A merengés, emlékezés tettek nélkül nem sokat ér. Azonban, ha összefogunk, akkor közös erővel újra felvirágoztathatjuk az egykori kastélydombot. Lebegjen előttünk Kölcsey Ferenc szelleme és legyünk méltóak hozzá. Jövőnket ne a kesergés, panaszkodás határozza meg, hanem a tenni akarás, alkotás és a szellemi, kulturális megújulásba vetett hitünk.

3.8 VÉGEZETŰL NÉHÁNY SIKERTÖRTÉNET

(Lélekerősítő üzenetek a jövőnek)

„1971-ben az érdi kastélypincét is be akarták temetni, a kastély lebontásával járó törmelékkel, mi azonban az óvárosi fiatalokkal összefogva Ifjúsági Klubot alapítottunk és összejöveteleket tartottunk itt, ami által képesek voltunk megmenteni a betemetéstől. Reményre ad okot, hogy a kastély alatti pincesor, a gazdatiszti ház megmenekültek az enyészettől. A gazdatiszti ház egy ideig szociális lakásként is üzemelt, régóta üresen áll, de nem jutott a kastély sorsára. Renoválása mindenképp időszerű és nagyon fontos lenne.”⁶⁹

A kastély bástyafalának közelében a Szent Walburga szobor mai napig vigyázóan áll a megmaradt műemlékek felett őrködve. Úgy vélem, hogy Ábel András és segítő társai lélekemelő történetéből mi is elgondolkodhatunk és erőt meríthetünk. A szakdolgozat 67. oldalán olvasható a Kovács Sándor által feljegyzett reményt és bátorságot sugalló történet, amit említésre méltónak találtam, ugyanis a Fundoklia-völgy a kastéllyal ellentétben megmenekült. A párhuzamot természetesen értjük, de a végkifejlet hála az Istennek más lett. A

69 Ábel András szóbeli közlése, aki az Ifjúsági Klub ötletének kezdeményezőjeként tevékenyen részt vett a kastély alatti pincesor megmentésében.

Fundoklia-völgy 1999 óta helyi jelentőségű védett terület, 2004-től pedig a Natura 2000 hálózat tagja. Gazdag növény- és állatvilággal rendelkezik, 2009 decembere óta kiépített tanösvény teszi turisták számára lehetővé a terület megismerését. Talán közhely, de minden a múltra épül, hiszen a ház sincs alapok nélkül, múlt nélkül értelmezhetetlen a jelen kor és ezáltal jövőkép sincs. Fontos, hogy az érdi polgárok a településük múltjára, műemlékeire és természetvédelmi örökségeire ne csupán csak büszkék, hanem méltóak is legyenek. Példát kell vennünk azokról, akik megmentették azt, ami az adott korszak körülményei közt menthető volt.

Erre az általuk megóvott eszmei örökségre nekünk is kötelességünk vigyázni. A megmaradt helyi műemlékek és kincsek a remény hírvivői. Szeretném megjegyezni, hogy a 2017-ben írt szakdolgozat bővítését, átdolgozását azért csináltam meg 2023-ban, mert ezalatt a 6 év alatt sok új és hiánypótló információt tudtam meg a helyiek közléséből és ezáltal sok minden letisztult és helyére került, ami korábban nem volt egyértelmű számomra. A tanulságos múltunk üzenete a történelem visszapillantó tükréből az, hogy mindenképp kötelességünk megóvni megmaradt műemlékeinket a jövő generációi számára, azért, hogy ők is láthassák és ismerhessék a hozzájuk fűződő történeteket.⁷⁰

70 Ilyés Márk néhány gondolata a múltról, jelenről és üzenete a jövőnek.

4. Összefoglalás

KULCSSZAVAK:

Az érd-óvárosi kastély és birtokosai, történelmi mérőkövek, az érd-óvárosi uradalom szimbiózisa a kastéllyal, a KALOT korszaka, a kastély lebontása, a megmaradt műemlékek és épített örökségek sikertörténetei.

A szakdolgozat Érd helytörténetének egyik fontos szeletére, az óvárosi kastély történetére fókuszál. A kastély középkori elődje egy 13. századi erődítmény lehetett. 1519-ben említettek először kőkúriát a korabeli írott források a Kakukk-hegyen, melyet Ákosházy Sárkány Ambrus rezidenciaként használhatott. A helyiek később a Kakukk-hegy kastély körüli részét Kastélydombnak nevezték el. Érd-Óváros fontosabb történelmi eseményei több szálon is kapcsolódtak a kastélyhoz és annak birtokosaihoz. Számos agrár, oktatási és kulturális reformot a kastélyban élő birtokosok indítottak el Érden. A szakdolgozatban említésre kerültek a birtokosok településükért tett társadalmi szerepvállalásai és a nemzetük felémeléséért tett erőfeszítései is. Voltak köztük olyanok, akik haladó szellemiségük okán már akkoriban avantgárd lokálpatriótának számítottak. Az épületnek számos híres tulajdonosa volt az évszázadok alatt, legjelentősebbek az Ákosházyak, Illésházyak, Szapáryak, Batthyányiak, Sinák, Wimpffenek és a helyi KALOT igazgatói Ugrin József és Farkas György. A tele-

pülés Oszmán hódoltság utáni újjáélesztése sokakat vonzott ide és nemzetiségüktől függetlenül kivették a részüket Érd újjáépítésében, melynek időközben öntudatos lakóivá váltak. Kicsit sem túlzás azt állítani, hogy a kastély és annak lakói szimbiózisban éltek és fejlődtek a környezetükkel, melyre ők is kölcsönösen hatottak.

A 19. században voltak olyan tulajdonosok, akik átalakításokat végeztek a kastélyon, amely ezáltal újabb stílusjegyekkel gazdagodott. A kastélyt és közvetlen környezetét érintő főbb események, történetek és felmérések is bemutatásra kerültek, továbbá a sokszor igencsak összetett és bonyolult érdi birtokviszonyokról is szó esett. Az itteni kastély és birtoktulajdonosokra alapvetően igaz volt, hogy tevékenységükkel és elhivatottságukkal próbálták a helyiek javát szolgálni és Érd kulturális színvonalát emelni. Olyan közéleti és kulturális tevékenységeket folytattak, melyek egyaránt jótékony hatással voltak a településre és annak lakosaira is. A térség és a település újbóli felvirágoztatása egy történelmi mérőföldkő volt, mely oroszánrészben az olyan családok érdeme, mint az Ákosházyak, Illésházyak, Szapáryak, Batthyányiak, Sinák és Wimpffenek. A Török kori harcok, a nagy árvizek, a II. világháború, a KALOT megszüntetése kétségtelenül mély nyomokat hagytak az Óvároson, ugyanakkor több intézmény, épület és műemlék mégis átvészelte ezeket a vészterhes korszakokat. 1971-ben az a döbbenetes döntés született, hogy az Érd-óvárosi kastélyt törölték a műemlékvédelmi listáról és sajnálatos módon még ebben az évben lebontották. A kastély sorsát megpecsételő folyamat 1971-ben indult, ugyanakkor teljes széthordására csak 1972-ben került sor. Volt szanatórium tervezet is

és sok más is, de végül alkotóelemei az Érd-óvárosi házakba és téglafalakba épültek be. Ettől függetlenül azért tudnunk kell, hogy voltak szerencsésebb kimenetelű történetek is. A megmentett óvárosi épített örökségek történetei reményt sugallnak nekünk, ezért fontosnak tartottam, hogy említésre kerüljenek. A kastély pincéjét az érdi KISZ tagjai mentették meg, Ábel András vezetésével, ugyanis ifjúsági szórakozóhelyet alakítottak ki a kastély pincéjében, így óvták meg azt a betemetéstől, beomlasztástól. Láthatjuk, tehát, hogy milyen fontos és pozitív üzenetet közvetítenek a jelen kor érdi polgárainak a műemlékvédelemről. A helyi műemlékvédelem elért eredményei azért lényegesek, mert jó példával járnak elől. Ha együtt megteesszük azt, amit az adott körülmények közt lehetséges, akkor sikereket érhetünk el egy nemes ügyért. Ezeket a sikertörténeteket azért hagytam a végére, mert lélekemelő erővel bírnak és egyben méltó és pozitív lezárást jelentenek a szakdolgozatnak.⁷¹

5. Summary

KEYWORDS:

The castle of Érd-Old Town and its owners, historical milestones, the symbiosis of Érd-Old Town lordship with the castle, the era of KALOT, the demolition of the castle, success stories of surviving monuments and built heritage.

The thesis focuses on one of the important parts of the local history of Érd, the history of the castle of Old Town. The medieval predecessor of the castle may have been a 13th century fortress. In 1519, the stone mansion was first mentioned in contemporary written sources on Kakukk Hill, which could have been used as a residence by Ambrus Ákosházy Sárkány. The locals later named the part of Kakukk Hill around the castle as Castle Hill. The most important historical events of Érd-Old Town were connected to the castle and its owners in several ways. Many agricultural, educational, and cultural reforms were initiated by the owners living in the castle of Érd. The thesis also mentioned the social engagements of the owners for their settlement and the efforts made to uplift their nation. There were some among them who, because of their progressive spirituality, were already considered as avant-garde local patriots at their time. The building was owned by several famous owners over the centuries, the most significant being the Ákosházys, Illésházys, Szapárys, Batthyánys,

Sinas, the Wimpffens and the directors of the local KALOT, József Ugrin and György Farkas. The revival of the settlement after the Ottoman occupation attracted many here and, regardless of their nationality, they took part in the reconstruction of Érd, during which time they became self-conscious inhabitants. It is no exaggeration to say that the castle and its inhabitants lived and developed in symbiosis with their surroundings, which they mutually influenced. In the 19th century, there were owners who carried out reconstructions on the castle, which was thus enriched with new style features. Major events, stories and surveys concerning the castle and its immediate surroundings were also presented, as well as the often quite complex and complicated estate relations were discussed in Érd. It was fundamentally true for the castle and estate owners here that they tried to serve the locals with their activities and dedication and to raise the cultural standard of Érd. They carried out public and cultural activities that had a beneficial effect on the settlement and its inhabitants as well. The re-flowering of the area and the settlement was a historical milestone, which was the merit of families in lion's share such as the Illésházys, Szapárys, Batthyánys and Sinas.

The Ottoman wars, the great floods, World War II, and the abolition of KALOT undoubtedly left deep traces in the Old Town, yet several institutions, buildings and monuments survived these perilous eras. In 1971, unfortunately, the castle of Érd-Old Town was removed from the list of protecting monuments and it was demolished later that year. Regardless, we need to know that there were stories with more fortunate

outcomes as well. The stories of the saved Old Town's built heritage offer us hope; therefore, I considered it important to mention them. We can see, therefore, what an important and positive message is being conveyed to the citizens of Érd today about the protection of monuments. The achievements of local monument protection are important because they set a good example. If we do together what is possible under the given circumstances, we can succeed for a noble cause. I have left these success stories to the end because they have an inspirational power and at the same time, they represent a worthy conclusion to the thesis.⁷²

72 A Magyar nyelvű összefoglalást Bicskei Hajnalka fordította Angol nyelvre.

The Hungarian summary translated to English language by Hajnalka Bicskei.

6. Felhasznált irodalom

6.1 LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Claude André Donadello - Cseh Géza-Pozsonyi József: Régi Magyar családok 6. A muraszombati, szécsiszigeti és szapári Szapáry család története. Hajdú-Bihar Megye Múzeum Igazgatóság, Debrecen, 2007. (Fejér Megyei Levéltár).

Pest megye műemlékei, Szerkesztő: Dercsényi Dezső, Magyar Tudományos Akadémia Topográfiai Munkaközössége, Akadémiai kiadó, Budapest, 1958. (Pest Megyei Levéltár).

6.2 KÖNYVEK

Az Aranyember - A gödöllői kastély Görög ura: Sina György és fia, Sina Simon. Szerkesztette: Kerényi B. Eszter, Gödöllő 2003.

Balogh Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935-1946. Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok 23. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1998.

Bikfalvi Géza: Jezsuita olvasókönyv. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) Budapest, 2008.

Érdi Krónika. II. bővített kiadás. Szerkesztő: Dr. Kubassek János, Érd Város Önkormányzata, Érd 2004.

Farkas György: A KALOT - mozgalom és népfőiskolái, Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézet, Budapest, 2000.

Kovács Sándor: Érdi honismereti kaleidoszkóp - válogatott publicisztikai írások. Magyar Földrajzi Múzeum, Érd 2014.

Magyarország Régészeti Topográfiája, Pest megye régészeti topográfiája, Szerkesztette: Torma István. XIII/1. kötet, 1986.

Urbán László: Érdi sajtótükör 1894-1973 bővített kiadás Érd 2014.

6.3 KÉZIRAT ÉS VISSZAEMLEKEZÉS

Jovicza Ignác: Érd története és műemlékei. Kézirat. Csuka Zoltán Városi Könyvtár Érd. 1970.

6.4 TANULMÁNYOK, FOLYÓIRATOK ÉS ÚJSÁGCIKKEK

András Imre: „Kisatyának” hívták, A KALOT alapítója P. Kerkai Jenő SJ. A Szív *című lap*, 2000.

Bálint Edit: Újraavatták a KALOT- emlékművet, Érdi Újság: XXI. évfolyam, 2011. 09. 22.

Buzás Gergely: Sárkány Ambrus érdi udvarháza-1. Érdi Lap XI. évfolyam 2013. 5. szám, 03. 14.

Buzás Gergely: Sárkány Ambrus érdi udvarháza-2. Érdi Lap XI. évfolyam 2013. 6. szám, 03. 28.

Buzás Gergely: Sárkány Ambrus érdi udvarháza-3. Érdi Lap XI. évfolyam 2013. 7. szám, 04. 11.

Buzás Gergely: Sárkány Ambrus érdi udvarháza-4. Érdi Lap XI. évfolyam 2013. 8. szám, 04. 25.

Buzás Gergely: Sárkány Ambrus érdi udvarháza-5. Érdi Lap XI. évfolyam 2013. 9. szám, 05. 9.

Érdi Újság. XXII. évfolyam, Helytörténet, Érd múltja és történelmi emlékei az államalapítás után. 2012. 01. 26.

Kéri Mihály: Hol vár állott. (3), Érdi Újság, VI. évfolyam 31. szám, 1996. 08.02.

Kovács Sándor: Az „Aranyember” lebontott érdi kastélya (Kastélysors a legújabb kutatások tükrében madártávlatból). Épített örökségünk 8. Érdi Lap: IX. évfolyam 22. szám, 2011. 11. 17.

Kovács Sándor: Érdi portrék 12. Farkas György (1908-1991), az érdi KALOT- Népfőiskola második igazgatója, Érdi Lap: XIII. évfolyam 4. szám, 2015. 04. 16.

Kovács Sándor: Hagyomány, Ákosházi Sárkány Ambrus, Honismeret folyóirat, XV. évfolyam, 5. szám, 1987. 02. 14.

Kovács Sándor: Ki volt Sárkány Ambrus? Érdi Lap, 2000. 12. 22.

Kovács Sándor: Nagybirtokosaink érdemei 1. Ákosházi Sárkány Ambrus (1480-1526). Érdi Lap, VIII. évfolyam 26. szám, 2010. 12. 16.

Kovács Sándor: Nagybirtokosaink érdemei 2. Gróf Illésházy Miklós és Gróf Illésházy József, Érd újjáépítői, Érdi Lap, IX. évfolyam 1. szám, 2011. 01. 13.

Kovács Sándor: Nagybirtokosaink érdemei 3. Illésházy János és Illésházy István, Érd mezőváros első fénykorának nagybirtokosai és kegyurai, Érdi Lap IX. évfolyam 2. szám, 2011. 01. 27.

Kovács Sándor: Nagybirtokosaink érdemei 4. Batthyány Fülöp herceg, Érd Újfalú (Fülöpváros) alapítója, Érdi Lap, IX. évfolyam 3. szám, 2011. 02. 10.

Kovács Sándor: Nagybirtokosaink érdemei 5. Sina György (1783-1856) és Sina Simon (1810-1876) bárók, az „Aranyember” utódai és a Wimpffen grófok, Viktor és Simon Érden, Érdi Lap, IX. évfolyam 5. szám, 2011. 03. 10.

Kovács Sándor: Nagybirtokosaink érdemei 5.-folytatás-Sina György (1783-1856) és Sina Simon (1810-1876) bárók, az „Aranyember” utódai és a Wimpffen grófok, Viktor és Simon Érden, Érdi Lap, IX. évfolyam 6. szám, 2011. 03. 24.

Kovács Sándor: Nagybirtokosaink érdemei 6. A Károlyi grófok parcellázása Érd határában, az 1930-as években - A „nagy Érd” létrejötte, Érdi Lap, IX. évfolyam 8. szám, 2011. 04. 21.

6.5 INTERNETES FORRÁSOK

Buzás Gergely: Sárkány Ambrus érdi udvarháza

<https://archeologia.hu/content/archeologia/153/buzas-gergely-erdi-kastely.pdf>

(Letöltés: 2017. 04. 10.)

Címerhatározó-Wimpffen címer

https://hu.wikibooks.org/wiki/C%C3%ADmerhat%C3%A1roz%C3%B3/Wimpffen_c%C3%ADmer

Dolgozó Fiatalság

<http://lexikon.katolikus.hu/D/Dolgoz%C3%B3%20Fiatal%C3%A1g%20Vezet%C5%91i.html>

Dr. Krizsán László: Történeti források és tanulmányok Érd helyiség XVI-XVIII. századi történetéhez

https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/010_torteneti_forrasok.htm

Gótikus kastély csonkját rejti az érdi Kakukk-hegy

http://www.muemlekm.hu/magazin/gotikus_kastely_maradvanyai_erdi_pince

Isteni Szív

<http://lexikon.katolikus.hu/I/I%C3%A9zus%20Sz%C3%ADve-tisztelet.html>

Jézus Társaság

<http://uj.katolikus.hu/rendek.php?h=76>

Kerkai Jenő SJ emlékezete - Szabó Ferenc *Societas Jesus
(Jézus Társaság) jegyzete

http://www.archivioradiovaticana.va/storico/2016/07/19/kerkai_jen%C5%91_sj_eml%C3%A9kezete_-_szab%C3%B3_ferenc_sj_jegyzete/hu-1245361

Kölcsey Ferenc: Huszt, Szatmárcseke, 1831. 12. 29. Forrás:
Arcanum Verstár.

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/kolcsey-ferenc-6A6D/huszt-6D92/>

Magyar Katolikus Püspöki Konferencia

<http://uj.katolikus.hu/rendek.php?h=43>

Magyar Vetés

<http://lexikon.katolikus.hu/M/Magyar%20Vet%C3%A9s.html>

Mária Kongregáció

<http://lexikon.katolikus.hu/M/M%C3%A1ria%20Kongreg%C3%A1ci%C3%B3.html>

Szív Újság

<http://lexikon.katolikus.hu/S/Sz%C3%ADv%20%C3%A9js%C3%A1g%20A.html>

Szívgárda

<http://lexikon.katolikus.hu/S/Sz%C3%ADvg%C3%A1rda.html>

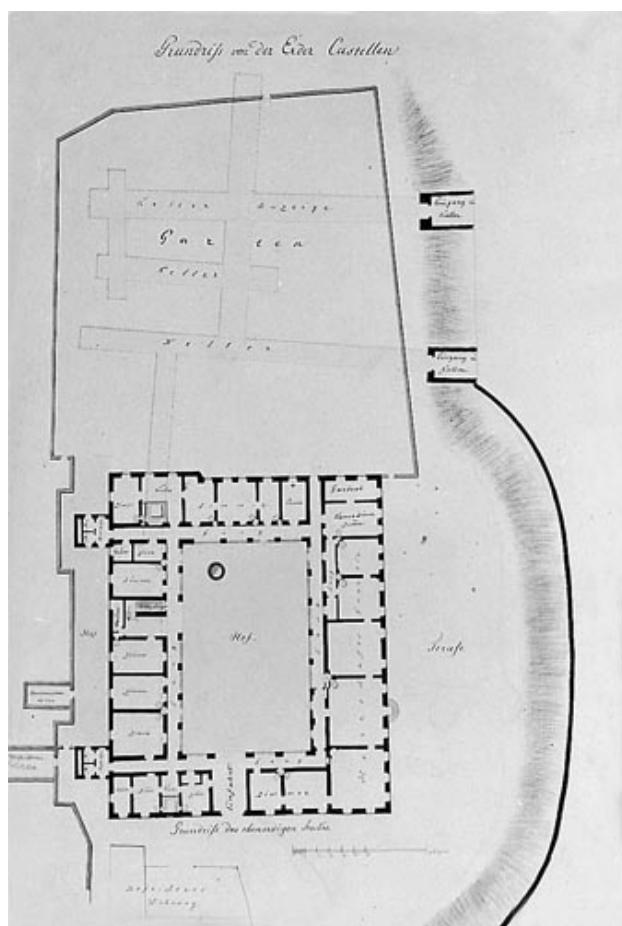
Tarnay Tünde: Műemlékek és épített értékek Érden

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/008_muemlekek_es_epitett_ertekek.htm

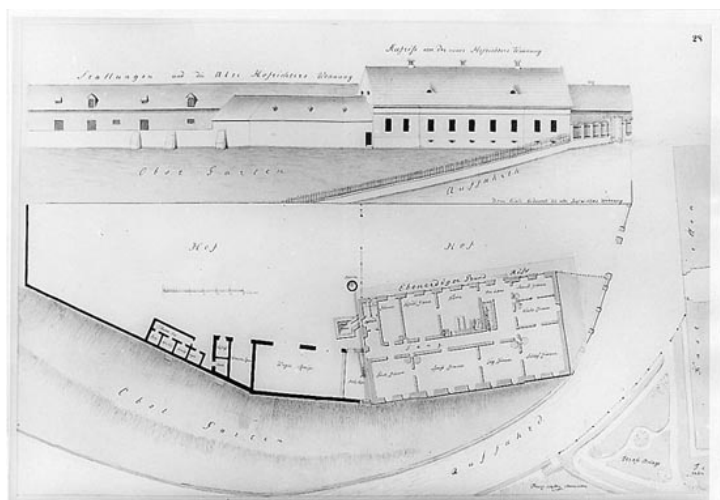
6.6 SZÓBELI INFORMÁCIÓ KÖZLÉSEK

Ábel András Érd- Óváros helytörténetének jeles ismerője: Érd-Óváros fontosabb műemlékeit ismertette. Szóbeli közlései: A Szapáry monda helyes értelmezése. Bogner Mária Margit tisztelete. A kastély pincesorának megmentése. Kovács Sándor helytörténész, történelemtanár és szakkönyvtáros. Szóbeli közlései: A Sina család eredete. Sina Simon lányainak szerepe a majorságok névadásában.

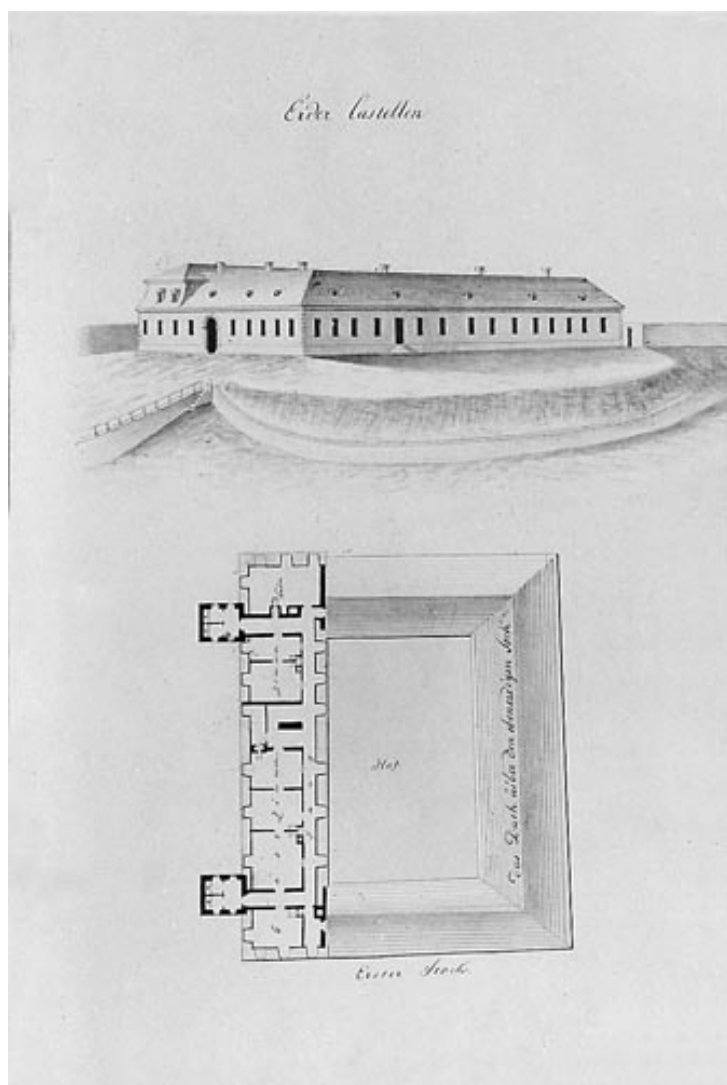
7. Mellékletek

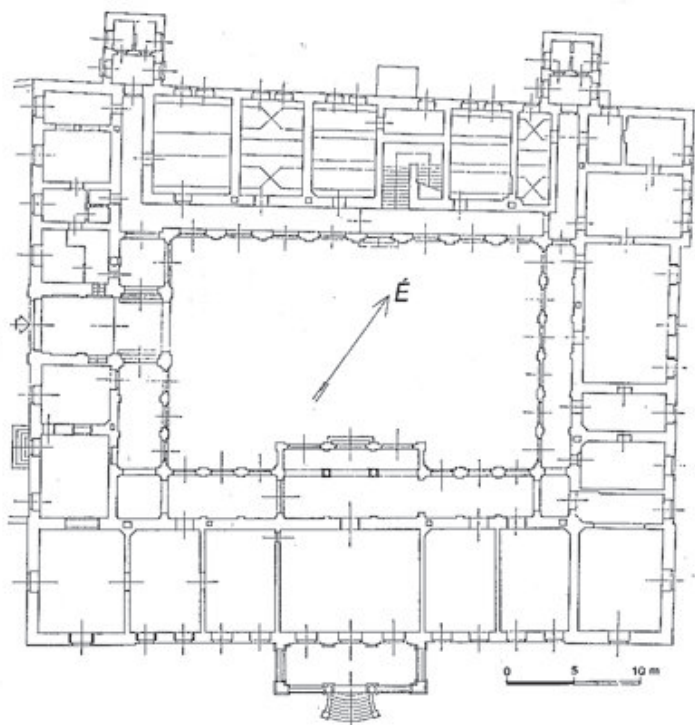
1.ábra

2.ábra

3. ábra

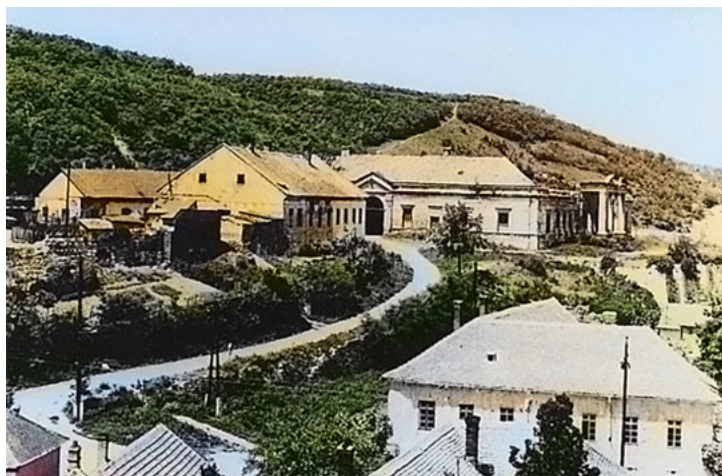

A második világháború után pusztulni hagyott érdekes neoreneszánsz Sina-kastély alaprajza. Műemléki leírása: „Homlokzatán öt-öt ablakos oldalszárnnyak között timpanonos előcsarnok, egy-egy pillér között két ívfejezetes oszloppal. Oldalhomlokzata északon 7+3 tengelyes, délen kapualjja behajlítva. Négyzetű, palazedszerkén kiképzett zárt udvarral. Itt belső oszlopos előcsarnok és körben pártázattal magasztott mezzaniszert, vakárkádós belső homlokzat” — volt. (Pest megye műemlékei, 1958)

4. ábra

5. ábra

6. ábra

7. ábra

8. ábra

9. ábra

10. ábra

11. ábra

12. ábra

13. ábra

14. ábra

8. Ábra- és képjegyzék

1. ábra Érd-Óváros kastélya 1846-ban. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Wajthay Ferenc felmérése.

https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/008_muemlekek_es_epitett_ertekek.htm

(Letöltés: 2017. 04. 10.) - 93. oldal

2. ábra A kastélyhoz tartozó gazdatiszti épület és a gazdasági épületei. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Wajthay Ferenc felmérése 1846-ból.

https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/008_muemlekek_es_epitett_ertekek.htm

(Letöltés: 2017. 04. 10.) - 94. oldal

3. ábra Az érdi kastély homlokzati és emeleti alaprajza 1846-ban. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Wajthay Ferenc felmérése.

https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/008_muemlekek_es_epitett_ertekek.htm

(Letöltés: 2017. 04. 10.) - 95. oldal

4. ábra A Sina-kastély 1869. évi átépítést követő alaprajza (Pest megye műemlékei).

https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/008_muemlekek_es_epitett_ertekek.htm

(Letöltés: 2017. 04. 10.) - 96. oldal

5. ábra A Sina-kastély timpanonos porticusa a KALOT Népőiskola (1940-1944) idejében (képeslap Falusi Ferenc gyűjteményéből).

https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/008_muemlekek_es_epitett_ertekek.htm

(Letöltés: 2017. 04. 10.) - 97. oldal

6. ábra A Sina kastély oldalbejárata 1970 körül (képeslap Falusi Ferenc gyűjteményéből).

https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/008_muemlekek_es_epitett_ertekek.htm

(Letöltés: 2017. 04. 10.) - 97. oldal

7. ábra Érd-Óváros egykori kastélya a II. világháború után, 1970 körül, lebontása előtt.

https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/008_muemlekek_es_epitett_ertekek.htm

(Letöltés: 2017. 04. 10.) - 98. oldal

8. ábra Az egykori kastély alatti pince.

Fotózta: Ilyés Márk 2018. 07.01. - 98. oldal

9. ábra A kastélypince egyik boltíve.

Fotózta Ilyés Márk 2018. 07.01. - 99. oldal

10. ábra A régi gazdatiszti ház.
Fotózta Ilyés Márk 2018. 02.11. - 99. oldal
11. ábra Szent Walburga szobra.
Fotózta Ilyés Márk 2018. 07.01. - 100. oldal
12. ábra II. Lajos emlékmű.
Fotózta Ilyés Márk 2018. 07.01. - 101. oldal
13. ábra A KALOT emlékmű.
Fotózta Ilyés Márk 2018. 07.01. - 102. oldal
14. ábra A kastélydomb bástyafala.
Fotózta Ilyés Márk 2019. 04.17. - 103. oldal

9. Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Simándi Irén tanárnőnek, aki szakmai tudásával és tanácsaival segített engem a szakdolgozatom elkészítésében. Köszönettel tartozom Ábel Andrásnak, Érd-Óváros helytörténetének jeles ismerőjének azzal, hogy jelentős tudásával és szóbeli közléseivel hozzájárult a szakdolgozatban olvasható érdekességekhez. Kovács Sándor érdi szakkönyvtárosnak, helytörténésznek, történelemtanárnak is köszönöm, hogy mindig készségesen segített az érdi Magyar Földrajzi Múzeum könyvtárában található források felkutatásában. Továbbá szeretném megköszönni Csikesz Ferenc érdi lakosnak, hogy helytörténeti szempontból értékes forrásokra hívta fel a figyelmemet. Füsy Ágnes irodalom és történelem tanárnak is szeretném köszönetem nyilvánítani a hasznos tanácsaiért és segítségéért, melyet a szakdolgozat formázása terén adott.

10. Nyilatkozat

Alulírott Ilyés Márk (azonosító kód: 14NBTORB GOCSZT) Az Érd-óvárosi kastély története című szakdolgozat szerzője fegyelmi felelősségem tudatában kijelentem, hogy dolgozatom önálló munkám eredménye, saját szellemi termékem, abban a hivatkozások és idézések standard szabályait következetesen alkalmaztam, a mások által írt gondolatokat a megfelelő idézés nélkül nem használtam fel. A témavezető által elfogadott és elbírált szakdolgozat elektronikus publikálásához a DigiDok honlapon PDF formátumban hozzájárulok. Az eredeti verzió Budapesten, 2017. 04. 18-án készült el. A jelenlegi javított mű, újabb forrásokkal, újabb információkkal és képekkel bővített átdolgozott verziója, Érden 2023. 02. 24-én készült el.

.....Ilyés Márk.....

hallgató aláírása

TARTALOM

1. Bevezetés	7
1.1 A szakdolgozat témájának és céljának ismertetése	8
1.2 Híres óvárosi műemlékek	11
2. A kastély egykori birtokosai	15
2.1 Nemes családok az idő sodrában	16
2.2 A kalandos életű nobilis rezidenciája	20
2.3 A pincerendszer története dióhéjban	24
2.4 Az Oszmán félhold árnyékában	26
2.5 Egy legendás hős	30
2.6 Egy csallóközi nemes család Érden	33
2.7 Az első virágkor kegyurai	36
2.8 Egy szerény, de művelt arisztokrata	38
2.9 Bemutatkozik egy letűnt korszak	41
2.10 A kultúra két nagy mecénása	44
3. A kastély a viharos 20. században	51
3.1 A nagy változások kezdete	52
3.2 Egyházi utakon	54
3.3 A Szűz Mária Látogatásáról nevezett Vizitációs Rend Érden	58
3.4 Az érdi KALOT	61
3.5 Úton az enyészet felé	66
3.6 Egy méltó mementó	69
3.7 Messze jövődővel komolyan vess össze jelenkort	71
3.8 Végezetül néhány sikertörténet	73

4. Összefoglalás	75
5. Summary	79
6. Felhasznált irodalom	83
6.1 Levéltári források	84
6.2 Könyvek	85
6.3 Kézirat és visszaemlékezés	86
6.4 Tanulmányok, folyóiratok és újságcikkek	87
6.5 Internetes források	90
6.6 Szóbeli információ közlések	92
7. Mellékletek	93
8. Ábra- és képjegyzék	105
9. Köszönetnyilvánítás	108
10. Nyilatkozat	109

Tisztelgés egykori kastélyunk előtt.

